<u>અસ્વીકરણ:</u> સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

<u>DISCLAIMER:</u> The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

==========

[૨૦૨૦] ૩ એસ. સી. આર. ૧૧૧૫

ડૉ. શાહ ફૈસલ અને અન્ય.

વિ.

ભારતીય સંઘ અને અન્ય.

(૨૦૧૯ની લેખિત અરજી (સિવિલ) નંબર ૧૦૯૯)

૦૨ માર્ચ, ૨૦૨૦

[એન. વી. રમના, સંજય કિશન કૌલ,

આર. સુભાષ રેડ્ડી, બી. આર. ગવઈ અને સૂર્યા કાન્ત , જે. જે.]

ભારતનું બંધારણ–અનુચ્છેદ ૩૭૦–૫ ઓગસ્ટ, ૨૦૧૯ના રોજ રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા યુ/અનુચ્છેદ ૩૭૦ સત્તાનો ઉપયોગ કરીને બે બંધારણીય આદેશો બહાર પાડવામાં આવ્યા હતા, જેણે ભારતના બંધારણને ભારતના અન્ય રાજ્યોની જેમ જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્યને તેની સંપૂર્ણતામાં લાગુ પાડ્યું હતું–આદેશોને પડકારવામાં આવ્યા હતા–શરૂઆતમાં ઉઠાવવામાં

આવેલી દલીલો કે વર્તમાન બાબતને મોટી બેન્ચમાં મોકલવાની જરૂર છે કારણ કે પ્રેમ નાથ કૌલ વિરુદ્ધ જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્યમાં બે અલગ–અલગ બંધારણીય બેંચો દ્વારા વિરોધાભાસી મંતવ્યો છે.એસ. સી. આર. ૨૭૦ અને સંપત પ્રકાશ વિરુદ્ધ જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્યએ [૧૯૭૦]એસ.સી.આર.૩૬૫ ના અર્થઘટન પરઅહેવાલ આપ્યો હતો અને તે કે સંપત પ્રકાશ અનિશ્ચિત છે કારણ કે તે પ્રેમ નાથ કૌલને ધ્યાનમાં લેતો નથી–વર્તમાન આદેશ સંદર્ભના પ્રારંભિક મુદ્દા સુધી મર્યાદિત છે–ગુણદોષ પર કોઈ મુદ્દો ધ્યાનમાં લેવામાં આવ્યો નથી–યોજાયોઃસમન્વય બેન્ચ દ્વારા આપવામાં આવેલ નિર્ણય સમાન કે ઓછી તાકાત ધરાવતી અનુગામી બેંચો માટે બંધનકર્તા છે–જો કે, ચુકાદાઓનું તેમના તથ્યો, સંદર્ભથી અલગ, શૂન્યાવકાશમાં અર્થઘટન કરી શકાતું નથી–પ્રેમ નાથ કૌલમાં, કોર્ટે જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્યના બંધારણની રચના પહેલાં, પરંતુ ભારતના બંધારણના અમલમાં આવ્યા પછી, વચગાળાના સમયગાળા દરમિયાન પસાર કરવામાં આવેલા ચોક્કસ કાયદાને પસાર કરવામાં યુવરાજની કાયદાકીય ક્ષમતા નક્કી કરવી પડી હતી–જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્યની બંધારણ સભાના નિર્ણયને આપવામાં આવેલા મહત્વ અંગે કરવામાં આવેલા અવલોકનોને આ તથ્યોના પ્રકાશમાં વાંચવાની જરૂર છે–તે હતી સૂચવ્યું કે બંધારણ સભાનો નિર્ણય અનુચ્છેદ ૩૭૦ (૨) માટે અંતિમ હતો–આ અંતિમતાને રાજ્યની બંધારણ સભાના આયોજન પહેલાં રાજ્ય સરકાર દ્વારા અનુચ્છેદ ૩૭૦

અને 370 (2) માટે લેવામાં આવેલા નિર્ણયો સુધી મર્યાદિત હોવાનું સમજવું પડશે. યુ/<આઇ. ડી. ૧> ની ભાષાને અનુરૂપ,૩૭૦ (૨)– પ્રેમનાથ કૌલે રાજ્યની બંધારણ સભાના વિસર્જન પછી અનુચ્છેદ ૩૭૦ ની કામગીરી ચાલુ રાખવા/બંધ કરવા અંગે ચર્ચા કરી ન હતી–

A– આ મુદ્દો અદાલત સમક્ષ પ્રશ્નમાં ન હતો, જે સંપત પ્રકાશના કેસથી વિપરીત હતો, જ્યાં દલીલ ખાસ કરીને કરવામાં આવી હતી અને રદ કરવામાં આવી હતી. કોર્ટ દ્વારા–પ્રતિ ઇન્ક્યુરિયમનો નિયમ પૂર્વવર્તી સિદ્ધાંતનો અપવાદ હોવાથી તે ચુકાદાના ગુણોત્તરને જ લાગુ પડે છે–

B– સંપત પ્રકાશના કેસમાં પ્રેમ નાથ કૌલના કેસમાં કોઈ વિપરીત અવલોકનો કરવામાં આવ્યા નથી–સંપત પ્રકાશ કેસ પ્રતિ ઇન્ક્યુરિયમ નથી–પ્રેમ નાથ કૌલ અને સંપત પ્રકાશ વચ્ચે કોઈ વિરોધાભાસ નથી–આ અરજીઓને ધ્યાનમાં લેવાતા પ્રશ્નો પર મોટી બેન્ચમાં મોકલવાનું કોઈ કારણ નથી–પૂર્વવર્તી સિદ્ધાંત અને નજરથી નિર્ણય.

C–પ્રેક્ટિસ એન્ડ પ્રોસિજર–પૂર્વવર્તીઓનો સિદ્ધાંત–પ્રતિ ઇન્ક્યુરિયમનો નિયમ, એક અપવાદ–લાગુ પડવાની ક્ષમતા:પ્રતિ ઇન્ક્યુરિયમનો નિયમ ન્યાયિક પૂર્વવર્તીના સિદ્ધાંતના અપવાદ તરીકે વિકસાવવામાં આવ્યો છે–શાબ્દિક રીતે, તેનો અર્થ એ છે કે સંબંધિત કાનૂન અથવા અન્ય કોઈ બંધનકર્તા સત્તાની અજ્ઞાનતામાં પસાર

કરવામાં આવેલો ચુકાદો–પ્રતિ ઈન્ક્યુરિયમનો નિયમ ફક્ત ચુકાદાના

ગુણોત્તરને લાગુ પડે છે–ભારતનું બંધારણ ના અનુચ્છેદ ૩૭૦ મુજબ.

D–શબ્દો અને અભિવ્યક્તિઓ–"ગુણોત્તર નક્કી કરે છે"; "ઓબિટર ડિક્ટમ"–જેનો અર્થ–ચર્ચા કરાયેલ–ભારતનું બંધારણ–Art.૩૭૦.

અરજીઓનો નિકાલ કરતા, કોર્ટે

ઠરાવ્યું કે૧.૧ પૂર્વવર્તી સિદ્ધાંત અને તાકીને જોવાનો નિર્ણય એ કાનૂની વ્યવસ્થાના મુખ્ય મૂલ્યો છે.તેઓ એવા સાધનો બનાવે છે જે કાનૂની વ્યવસ્થામાં નિશ્ચિતતા, સ્થિરતા અને સાતત્યના લક્ષ્યને આગળ વધારે છે.નિર્વિવાદપણે, ન્યાયાધીશો કાયદાની નિશ્ચિતતાની વિભાવના પ્રત્યે ફરજ ધરાવે છે, તેથી તેઓ ઘણીવાર કાયદાના સ્થાપિત સિદ્ધાંતો પર આધાર રાખીને તેમની માલિકીને ન્યાયી ઠેરવે છે.જ્યારે આ અદાલત દ્વારા કોઈ નિર્ણય આપવામાં આવે છે, ત્યારે તે રિલાયન્સ ઈન્ટરેસ્ટ મેળવે છે અને સોસાયટી વર્તમાન કાનૂની હુકમના આધારે પોતાને સંગઠિત કરે છે.જ્યારે નોંધપાત્ર ન્યાયિક સમય અને સંસાધનો સંદર્ભો પર ખર્ચવામાં આવે છે, ત્યારે તે આકસ્મિક અથવા બેફામ રીતે ખર્ચ ન કરવા જોઈએ.જ્યારે સમાન સંખ્યાની બેન્ચ દ્વારા અનુગામી ચુકાદા દ્વારા કોઈ દરખાસ્તનું ખંડન કરવામાં આવે અથવા તે દર્શાવવામાં આવે કે નિર્ધારિત દરખાસ્ત બિનકાર્યક્ષમ બની ગઈ છે અથવા સુસ્થાપિત સિદ્ધાંતની વિરુદ્ધ થઈ ગઈ છે, ત્યારે જ મોટી બેન્ચને સંદર્ભ આપવામાં આવશે.[પારસ ૧૮,૧૯] [૧૧૨૯–બી–ડી]

૧.૨ આ અદાલતના ચુકાદાને બે ભાગોમાં વિભાજિત કરી શકાય છેઃ રેશીઓ ડીસેન્ડી અને ઓબિટર ડિક્ટમનો ગુણોત્તર.ગુણોત્તર એ ચુકાદાનો મૂળભૂત સાર છે, અને તે જ કેસના સંબંધિત તથ્યોના સંદર્ભમાં સમજવું આવશ્યક છે.[પેરા ૨૫] [૧૧૩૧–F–G]

૧.૩ ચુકાદાઓને તેમના તથ્યો અને સંદર્ભથી અલગ, શૂન્યાવકાશમાં અર્થઘટન કરી શકાતું નથી.ચુકાદામાં કરવામાં આવેલા અવલોકનોને ઓક્ક્સ અર્થ આપવા માટે પસંદગીયુક્ત રીતે પસંદ કરી શકાતા નથી.પ્રેમનાથ કૌલ કેસમાં અદાલતે કોઈ ઓક્ક્સ કાયદો પસાર કરવામાં યુવરાજની કાયદાકીય ક્ષમતા નક્કી કરવાની હતી.આ કાયદો જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્યના બંધારણની રચના પહેલાં, પરંતુ ભારતના બંધારણના અમલમાં આવ્યા પછી, વચગાળાના સમયગાળા દરમિયાન આ આદેશ પસાર કરવામાં આવ્યો હતો.જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્યની બંધારણ સભાના નિર્ણયને આપવામાં આવેલા મહત્વ અંગે આ કેસમાં બંધારણીય ખંડપીઠે કરેલા અવલોકનોને આ હકીકતોના પ્રકાશમાં વાંચવાની જરૂર છે.ભારતીય બંધારણની કલમ ૩૭૦ (૨) નું માળખું એવું હતું કે રાજ્ય સરકાર દ્વારા લેવામાં આવેલો કોઈપણ નિર્ણય, જે ચૂંટાયેલી સંસ્થા ન હતી, પરંતુ જે તે રાજ્યના મહારાજા દ્વારા લેવામાં આવતો હતો, જે મંત્રી પરિષદની સલાહ પર કામ કરતો હતો, જે રાજ્યની બંધારણ સભાની બેઠક પહેલા ૫ માર્ચ, ૧૯૫૮ના રોજ મહારાજાની ઘોષણાના આધારે હોદ્દામાં હતો, તેને બંધારણની કલમ ૩૭૦ (૨) હેઠળ તેના નિર્ણય માટે બંધારણ સભા

સમક્ષ મૂકવો પડશે.આ માટેનું કારણ સ્પષ્ટ છે, કારણ કે બંધારણ સભાનું કાર્ય ભારત સંઘ અને જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્ય વચ્ચેના બંધારણીય સંબંધોના અવકાશ અને મર્યાદાને વધુ સ્પષ્ટ કરવાનું હતું, જેના પર કલમ ૩૭૦ હેઠળ વ્યાખ્યાયિત રાજ્ય સરકારે બંધારણ સભાનું આયોજન કરતા પહેલા જ કેટલાક નિર્ણયો લઈ લીધા હશે, જેની સાથે બંધારણ સભા આખરે સહમત નહીં થાય.આથી, પ્રેમનાથ કૌલના કેસમાં અદાલતે સંકેત આપ્યો હતો કે કલમ ૩૭૦ (૨) હેઠળ બંધારણ સભાનો નિર્ણય અંતિમ હતો.આ અંતિમતાને કલમ ૩૭૦ (૨) ની ભાષાને અનુરૂપ રાજ્યની બંધારણ સભાનું આયોજન કરતા પહેલા કલમ ૩૭૦ હેઠળ રાજ્ય સરકાર દ્વારા લેવામાં આવેલા નિર્ણયો સુધી મર્યાદિત હોવાનું સમજવું જોઈએ.પ્રેમનાથ કૌલ કેસમાં બંધારણીય ખંડપીઠે રાજ્યની બંધારણ સભાના વિસર્જન પછી બંધારણની કલમ ૩૭૦ની કામગીરી ચાલુ રાખવા અથવા બંધ કરવા અંગે ચર્ચા કરી ન હતી.આ અદાલત સમક્ષ પ્રશ્નમાં રહેલો મુદ્દો ન હતો, જે સંપત પ્રકાશ કેસથી વિપરીત હતો, જ્યાં અગાઉ ખાસ કરી ને જે દલીલ કરવામાં આવી હતી અને કોર્ટ દ્વારા રદિયો આપવામાં આવ્યો હતો.આ અદાલતને પ્રેમનાથ કૌલ કેસમાં એવું અર્થઘટન વાંચવાનું કોઈ કારણ દેખાતું નથી કે જેના પરિણામે તે આ અદાલતના અનુગામી ચુકાદાઓ સાથે વિરોધાભાસી બને, ખાસ કરીને જ્યારે ચુકાદાનું સામાન્ય વાંચન આવા અર્થઘટનમાં પરિણમતું નથી.આમ, પ્રેમનાથ કૌલ કેસ અને સંપત પ્રકાશ કેસના ચુકાદાઓ વચ્ચે

કોઈ વિરોધાભાસ નથી.તેથી આ આધાર પર વર્તમાન મામલાને મોટી બેન્ચમાં મોકલવાની વકીલની અરજી નામંજૂર કરવામાં આવે છે. [પરિચ્છેદ ૪૨–૪૫] [૧૧૪૧–G–H; ૧૧૪૨–A–H; ૧૧૪૩–A]

૧.૪ પ્રતિ ઇન્ક્યુરિયમનો નિયમ પૂર્વવર્તી સિદ્ધાંતનો અપવાદ હોવાથી તે માત્ર ચુકાદાના ગુણોત્તરને લાગુ પડે છે.જ્યારે બે સંકલિત બેન્ચના મંતવ્યો વચ્ચે સમાધાન ન થઈ શકે તેવો સંઘર્ષ હોય ત્યારે કાયદાકીય પૂર્વવર્તીઓની સ્થિરતા પર તેની અસર ઓછી પ્રમાણમાં લાગુ થવી જોઈએ.જો કે, સંપત પ્રકાશ કેસમાં પ્રેમનાથ કૌલના કેસમાં કોઈ વિપરીત અવલોકનો કરવામાં આવ્યા નથી, તે મુજબ, સંપત પ્રકાશનો કેસ આકસ્મિક નથી.વિચારણા કરાયેલા પ્રશ્નો પર આ અરજીઓને મોટી બેન્ચમાં મોકલવાનું કોઈ કારણ દેખાતું નથી.[પરિચ્છેદ ૪૬,૪૭] [૧૧૪૩–બી–ડી]

> એ. આર. અંતુલે વિ. આર. એસ. નાયક (૧૯૮૮) ૨ એસસીસી ૬૦૨:[૧૯૮૮] ૧ પૂરક.એસસીઆર ૧– અનુસરવામાં આવે છે.
>
> ચંદ્ર પ્રકાશ વિ. યુ. પી. રાજ્ય (૨૦૦૨) ૪ એસસીસી ૨૩૪:[૨૦૦૨] ૨ એસસીઆર ૯૧૩; નેશનલ ઇન્શ્યોરન્સ કંપની લિમિટેડ વિરુદ્ધ પ્રણય સેઠી (૨૦૧૭) ૧૬ એસસીસી ૬૮૦:[૨૦૧૭] ૧૩ એસસીઆર ૧૦૦; યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા વિ. ધનવંતી દેવી (૧૯૯૬) ૬

એસસીસી ૪૪:[૧૯૯૬] ૫ પૂરક.એસસીઆર ૩૨; સંદીપ કુમાર બાફના વિરુદ્ધ મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય (૨૦૧૪) ૧૬ એસસીસી ૬૨૩:[૨૦૧૪] ૪ એસસીઆર ૪૮૬; પંજાબ લેન્ડ ડેવલપમેન્ટ એન્ડ રિક્લેમેશન કોર્પોરેશન.લિમિટેડ વી.પીઠાસીન અધિકારી, શ્રમ અદાલત, ચંદીગઢ (૧૯૯૦) ૩ એસસીસી ૬૮૨:[૧૯૯૦] ૩ એસસીઆર ૧૧૧–પર આધાર રાખ્યો હતો.

સંપત પ્રકાશ વિ. જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્ય AIR ૧૯૭૦ SC ૧૧૧૮:[૧૯૭૦] એસ. સી. આર. ૩૬૫– ઇન્ક્યુરિયમ દીઠ રાખવામાં આવતો નથી.

પ્રેમનાથ કૌલ વિરુદ્ધ જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્ય એ. આઈ. આર. ૧૯૫૯ એસ. સી. ૭૪૯:[૧૯૫૯] પૂરક.એસસીઆર ૨૭૦; મો.મકબૂલ દમણૂ વિ. જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્ય (૧૯૭૨) ૧ એસસીસી ૫૩૬:[૧૯૭૨] ૨ એસસીઆર ૧૦૧૪; સ્ટેટ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા વિ. સંતોષ ગુપ્તા (૨૦૧૭) ૨ એસસીસી ૫૩૮:[૨૦૧૬] ૯ એસસીઆર ૯૮૫–નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે.

સ્ટ્રીટ ટ્રામવેઝ વિ. લંડન કાઉન્ટી કાઉન્સિલ [૧૮૯૮] એ. સી. ૩૭૫; રેડક્લિફ વિ. રિબેલ મોટર સર્વિસ લિમિટેડ [૧૯૩૯] એ. સી. ૨૧૫; એક્સ પાર્ટી બ્રિસ્બેન ટ્રામવેઝ

કંપની લિમિટેડ (નં. ૧) [૧૯૧૪] ૧૮ સી. એલ. આર. ૫૪; ક્વિન વિ. લીથેમ ૧૯૦૧ એસી ૪૯૫ (એચએલ); યંગ વિ. બ્રિસ્ટોલ એરપ્લેન કંપની લિમિટેડ ૧૯૪૪ કેબી ૭૧૮ (સીએ)–નો ઉલ્લેખ.

કોંગ્રેશનલ રેકોર્ડ–સેનેટ, Vol.૧૫૬, Pt. ૭,૧૦૦૧૮ (જૂન ૭,૨૦૧૦); ન્યાયશાસ્ત્ર પર સૅલ્મોન્ડ (પી. જે. ફિટ્ઝગેરાલ્ડ એડ., ૧૨ટી એડન. ૧૯૬૬),p.૧૪૭; હેલ્સબરીઝ લોઝ ઓફ ઈંગ્લેન્ડ ૩ જી આવૃત્તિ., Vol.૨૨, પેરા ૧૬૮૭, pp.૭૯૯– ૮૦૦ – ઉલ્લેખ કર્યો છે.

સંદર્ભિત ચુકાદા

[૧૯૫૯] પૂરક.એસ. સી. આર. ૨૭૦ નો સંદર્ભ પેરા ૮ માં આપવામાં આવ્યો છે.

[૧૯૭૦] એસ. સી. આર. ૩૬૫ ઇન્ક્યુરિયમ પેરા ૮ મુજબ યોજાયો નથી

[૧૯૭૨] ૨ એસ. સી. આર. ૧૦૧૪ નો સંદર્ભ પેરા ૧૦ માં આપવામાં આવ્યો છે.

[૨૦૧૬] ૯ એસ. સી. આર. ૯૮૫ નો સંદર્ભ પેરા ૧૩ માં આપવામાં આવ્યો છે.

[૨૦૦૨] ૨ એસ. સી. આર. ૯૧૩ એ પેરા ૧૯ પર આધાર રાખ્યો હતો

[૨૦૧૭] ૧૩ SCR ૧૦૦ પેરા ૨૩ પર આધાર રાખે છે

[૧૯૯૬] ૫ પૂરક.SCR ૩૨ પેરા ૨૫ પર આધાર રાખે છે

[૧૯૮૮] ૧ પૂરક.એસ. સી. આર. ૧ એ પેરા ૨૯ ને અનુસર્યું

[૨૦૧૪] ૪ એસ. સી. આર. ૪૮૬ પેરા ૩૧ પર આધાર રાખે છે

[૧૯૯૦] ૩ એસ. સી. આર. ૧૧૧ પેરા ૩૨ પર આધારિત હતું

નાગરિક મૂળ ન્યાયનિર્ણયઃ૨૦૧૯ની લેખિત અરજી (સિવિલ) નંબર ૧૦૯૯.

[ભારતના બંધારણની કલમ ૩૨ હેઠળ]

સાથે

લેખિત અરજી (સી) ૨૦૧૭ની સંખ્યા ૩૯૬,૭૫૬,૨૦૧૮ની સંખ્યા ૩૯૮,૯૨૪,૧૦૯૨,૧૧૬૨,૧૦૧૩,૧૦૮૨,૧૦૪૮,૧૦૬૮,૧૦૩૭,૧૦૬૨,૧૦૭૦,૧૧૦૪,૧૧૬૫,૧૨૧૦,૧૨૨૨,૧૨૬૮,૨૦૧૯ની સંખ્યા ૧૩૬૮, એસ. એલ. પી. (સી) ૨૦૧૭ની સંખ્યા ૧૯૬૧૮.

કે. કે. વેણુગોપાલ, એ. જી., તુષાર મહેતા, એસ. જી., વિક્રમજીત બેનર્જી, કે. એમ. નટરાજ, એ. એસ. જી., ડી. સી. રૈના, કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ જમ્મુ–કાશ્મીરના એ. જી., ડૉ. રાજીવ ધવન, દિનેશ દ્વિવેદી, શેખર નાફડે, પ્રશાંતો સેન, રણજીત કુમાર, રવિન્દ્ર રાયઝાદા, સી. યુ. સિંહ, સંજય પારિખ, પી. ચિદમ્બરમ, જયદીપ ગુપ્તા, પુરુષેંદ્ર કૌરવ, ગોપાલ શંકરનારાયણન, પી. વી. સુરેન્દ્રનાથ, ઝેડ. એ. શાહ, આર. કે. રાયઝ દાદા, વિનય નવારે, વરિષ્ઠ વકીલો., સુશ્રી પ્રિથા શ્રીકુમાર, સુલભ

રેવારી, આદિત્ય ચેટર્જી, સુશ્રી અરુણિમા કેડિયા, અમૃતાંશુ દાસ, કે. કે. મોહન, પ્રતીક દ્વિવેદી, કૃષ્ણમ મિશ્રા, યશર્થ કાંત, નિશાંત સિંહ, બરુણ કુમાર સિંહા, શ્રીમતી પ્રતિભા સિંહા, અનિલ કુમાર, રાકેશ મુદ્ગલ, રામેશ્વર પ્રસાદ ગોયલ, વિષ્ણુ શંકર જૈન, અનિલ કુમાર ઝા, સુશ્રી વિજયા લક્ષ્મી ઝા, સુશ્રી જ્યોતિ કુમારી, સુશ્રી નિત્ય રામકૃષ્ણન, શંકર નારાયણ, પ્રસન્ના એસ., શાદન ફરાસત, સુશ્રી માલવિકા પ્રસાદ, જયા વર્ધન સિંઘ, સુશ્રી જહાંવી સિંધુ, સુશ્રી શ્રુતિ નારાયણ, ગૌતમ ભાટિયા, આકર્ષ કામરા, બિમલ રોય જાડ, એન. જી. દેવ, સુશ્રી શિખા દીક્ષિત, સુમિત મોઝા, રણવીર સિંહ, કૌસ્તવ સોમ, અંકુર સિંહ, સુશ્રી એસ. લક્ષ્મી ઐયર, સુશ્રી ઐશ્વર્યા દાસ, કૌસ્તુભ સિંહ, અર્જુન કૃષ્ણન, સુશ્રી દિવ્યા રોય, યશરાજ સિંહ બુંદેલા, સુરજિત નેહરા, સાર્થક રાયઝાદા, અપૂર્વ શુક્લા, આદિત્ય ગગ્ગર, વિશાલ અરુણ, સંતોષ, સૈફ મહમૂદ, વિવેક અગ્રવાલ, સુશ્રી લાવણ્યા બિષ્ટ, ડી. અભિનવ રાવ, અભિમન્યુ શ્રેષ્ઠ, ડી. મહેશ બાબુ, શિશિર પિનાકી, રાજીવ કુમાર સિંહા, પી. નિરૂપ, ગણેશન સુબ્બિયન, ગૌતમ ભાટિયા, સુશ્રી માલવિકા પ્રસાદ, સૌરવ ગુપ્તા, સુશ્રી આનંદિતા મિત્રા, સુશ્રી સુચિત્રા હરંગખોલ, કતુબાદી ઇસ્માઇલ, વાની યાસ્મીન, અનિરુદ્ધ શર્મા, સુરજિત સિંહ, રાહુલ તનવાની, સુશ્રી અનુરાધા મિશ્રા, સુશ્રી કાંતિ, સોયિબ કુરેશી, ધનંજય સુદ, શ્રુતંજય ભારદ્વાજ, વિશાલ સિંહા, સુશ્રી ચારુ અંબવાની શ્રીમતી ગાયત્રી વર્મા, ધર્મેન્દ્ર કુમાર સિંહા, વિક્રાંત યાદવ, પુનીત ચુઘ, અશોક

કુમાર યાદવ, ગૌરવ ઢીંગરા, શ્રીમતી ઇન્દિરા, સૈયદ ઇમ્તિયાઝ અલી, એમ. સી. ઢીંગરા, અશ્વિની કુમાર દુબે, પલ્લવ મોંગિયા મોહમ્મદ.ઇરશાદ હનીફ, તુષાર ગુપ્તા, પી. વી. દિનેશ, સુશ્રી સિંધુ ટી. પી., મુકુંદ પી. ઉન્ની, બિનેશ કે., અશ્વિની કુમાર સિંહ, સુશ્રી શિલ્પા સિંહ, ત્રિપુરારી રે, બલવંત સિંહ બિલ્લૌરિયા, અતુલ વાડેરા, પરવીન કુમાર, વિજય પ્રતાપ સિંહ, વિવેકાનંદ સિંહ, નિતીશ શેખર, કનુ અગ્રવાલ, અંકુર તલવાર, રજત નાયર, સિદ્ધાર્થ સિન્હા, પ્રશાંત રાવત, આયુષ, સુશ્રી શ્રુતિ અગ્રવાલ, એ. કે. શર્મા, બિમલ રોય જાડ, એમ. શોએબ આલમ, દેબાશીષ મિશ્રા , મોહિત ચૌધરી, ચૌધરી ઝુલ્ફિકાર અલી, સુશ્રી પૂજા શર્મા, કુણાલ સચદેવા, ઇમરાન અલી, પરવીન કુમાર, સુશ્રી ગરિમા શર્મા, સુશ્રી સૃષ્ટિ ગુપ્તા, તલ્હા અબ્દુલ રહેમાન, મોહમ્મદ.શાઝ ખાન, સુહેલ મલિક, નીરજ શ્રીવાસ્તવ, આશુતોષ શર્મા, મંજૂ જેટલી, એમ. જે. પોલ, અશોક માથુર, બી. વી. બલરામ દાસ, બી. કૃષ્ણ પ્રસાદ, સુશ્રી શશી જુનેજા, સત્યજીત કુમાર, અનુપમ રૈના, સુનંદો રાહા, સુશ્રી રેસ્મિથા આર. ચંદ્રન, સાવન કુમાર શુકલા, સુભાષ કે. આર. ચંદ્રન, ઉમર ફારૂક, આદિલ મુનીર અંદ્રાબી, ચરણજીત ચંદ્રપાલ, અનિલ કુમાર, બરુણ કુમાર સિંહા, શ્રીમતી પ્રતિભા સિંહા, રાકેશ મુદ્ગલ, બી. કે. સતીજા, અભિજીત શાહ, ઓમપ્રકાશ અજિતસિંહ પરિહાર, ડૉ. નિશેષ શર્મા, સુશ્રી હર્વિંદર ચૌધરી, આદિલ અસીમી, બિલાલ અહમદ, હમીદ શફી, અનવર–ઉલ–ઇસ્લામ, તુફૈલ કાદરી, સંજય કે. ચડ્ઢા, ધર્મેન્દ્ર કુમાર સિંહા, સુશ્રી અર્ચના પાઠક

દવે, સત્ય મિત્રા, ડી. કે. દુબે, સંતોષ કુમાર, વિશાલ અરુણ, મનોજ કે. મિશ્રા, ઉમેશ દુબે, જ્યોતિ મિશ્રા, ભીમ પ્રતાપ સિંહ, સુકુમાર, મહેશ ઠાકુર, સુશ્રી મધુષ્મિતા બોરા, રિજુ રાજ સિંહ જામવાલ, પવન કિશોર સિંહ, અપૂર્વ શુક્લા, પદ્માભિરામ, સંતોષ કુમાર પાંડે, કે. કૃષ્ણ કુમાર, ઈશ્વરપ્રસાદ બાગરિયા, જોગ સિંહ, રાહુલ જી. તનવાની, મનન સંઘાઈ, વી. સી. શુક્લા, પ્રશાંત સિંહ, કાંતિ, વિનોદ પ્રજાપતિ, સુશ્રી સિંદૂરા વી. એન. એલ., સુશ્રી અદિતિ ત્રિપાઠી, સુશ્રી સિઉલા વાસ, પાર્થસારથી સરાફ, તરુણ ગુલિયા, ઐશ્વર્યા વિક્રમ, સુશાંત બજાજ, નિતેશ રંજન, અનંત નારાયણ એમ. જી., અભિમન્યુ તિવારી, ઇરશાદ અહમદ, પી. એસ. સુદ સુધીર, ભરત સૂદ, ઋષિ મહેશ્વરી, સુશ્રી એની મેથ્યુ, સુશ્રી શ્રુતિ જોસ, સુશ્રી અદીબા મુજાહિદ, આર. ડી. ઉપાધ્યાય, વી. કે. બીજુ, શાજી જ્યોર્જ, અભય પ્રતાપ સિંહ, સાહિલ ટાગોત્રા, કે. વી. મુથુ કુમાર, અંકિત ત્રિપાઠી, સંદીપ સિંહ, વિશાલ અરુણ, સુશ્રી સાર્થક રાયઝાદા, વકીલો.હાજર પક્ષો માટે.

મનોહર લાલ શર્મા, વ્યક્તિગત રીતે અરજદાર.

શાકિર શબ્બીર, વ્યક્તિગત રીતે અરજદાર.

વ્યક્તિગત રીતે મધ્યસ્થી કરનાર

કોર્ટનો નીચેનો આદેશ પસાર કરવામાં આવ્યો હતો:

<u>આદેશ</u>

૧. આ કેસો ભારતના બંધારણની કલમ ૩૭૦ હેઠળ પોતાની સત્તાનો ઉપયોગ કરીને ભારતના રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા બહાર પાડવામાં આવેલા બે બંધારણીય આદેશોના સંદર્ભમાં આ અદાલત સમક્ષ બંધારણીય પડકાર સાથે સંબંધિત છે.

૨. શરૂઆતમાં, ડબ્લ્યુ. પી. માં અરજદારોમાંથી એક વતી હાજર રહેલા વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ. (C) નં. ૧૦૧૩/૧૯ અને W. P. માં અરજદાર. (C) ૧૩૬૮/૧૯ એ દલીલ કરી હતી કે બંધારણની કલમ ૩૭૦ના અર્થઘટન પર બે અલગ–અલગ બંધારણીય બેંચો દ્વારા વિરોધાભાસી મંતવ્યો હોવાથી વર્તમાન બાબતને મોટી બેન્ચમાં મોકલવાની જરૂર છે.આ આદેશ મર્યાદિત પ્રારંભિક મુદ્દા સુધી મર્યાદિત છે કે શું આ બાબતને મોટી બેન્ચમાં મોકલવી જોઈએ.અમે વિવાદના ગુણદોષ પર કોઈ પણ મુદ્દાને ધ્યાનમાં લીધો નથી.

૩. આ આદેશ માટે સંદર્ભ નિર્ધારિત કરવા માટે આ મુદ્દાનો સંક્ષિપ્ત પરિચય એ છે કે કાશ્મીરના સ્વર્ગસ્થ મહારાજાએ ભારતીય રાજ્ય સાથે જોડાણની સંધિ કર્યા પછી, ભારતીય બંધારણમાં કલમ ૩૭૦નો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો હતો, જે નીચે મુજબ જણાવે છેઃ

૩૭૦. જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્યના સંદર્ભમાં કામચલાઉ જોગવાઈઓ

(૧) આ બંધારણમાં કંઈપણ હોવા છતાં, –

((ક) કલમ ૨૩૮ની જોગવાઈઓ જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્યના સંબંધમાં લાગુ થશે નહીં;

((ખ) ઉક્ત રાજ્ય માટે કાયદા બનાવવાની સંસદની સત્તા આ પ્રમાણે મર્યાદિત રહેશે:

((૧) સંઘ યાદી અને સમવર્તી સૂચિમાંની એવી બાબતો કે જે રાજ્ય સરકાર સાથે પરામર્શ કરીને રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા જાહેર કરવામાં આવે છે કે જે ભારતના ડોમિનિયનમાં રાજ્યના જોડાણને સંચાલિત કરતા જોડાણના દસ્તાવેજમાં નિર્દિષ્ટ બાબતો સાથે સુસંગત છે, જેમ કે ડોમિનિયન વિધાનસભા તે રાજ્ય માટે કાયદા બનાવી શકે છે; અને

((૨) રાજ્ય સરકારની સંમતિ સાથે રાષ્ટ્રપતિ આદેશ દ્વારા નિર્દિષ્ટ કરી શકે તેવી ઉપરોક્ત સૂચિમાંની અન્ય બાબતો.

સમજૂતી [૧૯૫૦ શબ્દો]:આ અનુચ્છેદના હેતુઓ માટે, રાજ્યની સરકારનો અર્થ એ છે કે રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા જમ્મુ અને કાશ્મીરના મહારાજા તરીકે હાલમાં માન્યતા પ્રાપ્ત વ્યક્તિ, જે માર્ચ, ૧૯૪૮ના પાંચમા દિવસની મહારાજાની ઘોષણા હેઠળ મંત્રીમંડળની સલાહ પર કાર્યરત છે.

સમજૂતી [૧૯૫૨ શબ્દો]:આ અનુચ્છેદના હેતુઓ માટે, રાજ્યની સરકારનો અર્થ એ છે કે જે વ્યક્તિને રાજ્યની વિધાનસભાની ભલામણ પર રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા જમ્મુ અને કાશ્મીરની સદર રિયાસત (હવે રાજ્યપાલ) તરીકે માન્યતા આપવામાં આવી છે, જે તે સમયે કાર્યાલયમાં રહેલા રાજ્યના મંત્રીમંડળની સલાહ પર કામ કરે છે.

((ગ) અનુચ્છેદ ૧ અને આ અનુચ્છેદની તમામ જોગવાઈઓ તે રાજ્યના સંબંધમાં લાગુ થશે;

((ઘ) આ બંધારણની આવી અન્ય જોગવાઈઓ તે રાજ્યના સંબંધમાં રાષ્ટ્રપતિ આદેશ દ્વારા નિર્દિષ્ટ કરે તેવા અપવાદો અને ફેરફારોને આધિન લાગુ થશે:

પરંતુ પેટા કલમ (બી) ના ફકરા (i) માં ઉલ્લેખિત રાજ્યના જોડાણના દસ્તાવેજમાં નિર્દિષ્ટ બાબતો સાથે સંબંધિત એવો કોઈ આદેશ રાજ્ય સરકાર સાથે પરામર્શ કર્યા સિવાય જારી કરવામાં આવશે નહીં.

વધુમાં એ પણ જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે અગાઉના છેલ્લા પરંતુકમાં ઉલ્લેખિત બાબતો સિવાયની બાબતો સાથે સંબંધિત એવો કોઈ આદેશ તે સરકારની સંમતિ સિવાય જારી કરવામાં આવશે નહીં.

(૨) જો ખંડ (૧) ના પેટા ખંડ (બી) ના ફકરા (૨) માં અથવા તે ખંડના પેટા ખંડ (ડી) ની બીજી જોગવાઈમાં ઉલ્લેખિત રાજ્ય સરકારની સંમતિ રાજ્યનું બંધારણ ઘડવાના હેતુસર બંધારણ સભા સમક્ષ બોલાવવામાં આવે, તો તે તેના પર જે નિર્ણય લે તે માટે આવી વિધાનસભા સમક્ષ મૂકવામાં આવશે.

(૩) આ અનુચ્છેદની પૂર્વગામી જોગવાઈઓમાં કંઈપણ હોવા છતાં, રાષ્ટ્રપતિ જાહેર સૂચના દ્વારા જાહેર કરી શકે છે કે આ અનુચ્છેદ અમલમાં બંધ થઈ જશે અથવા માત્ર આવા અપવાદો અને ફેરફારો સાથે અને તે નિર્દિષ્ટ કરે તેવી તારીખથી અમલમાં રહેશેઃ

પરંતુ રાષ્ટ્રપતિ આવી અધિસૂચના બહાર પાડે તે પહેલાં ખંડ (૨) માં ઉલ્લેખિત રાજ્યની બંધારણ સભાની ભલામણ જરૂરી રહેશે.

ભારતની આઝાદી પછીથી, આ કલમ બંધારણમાં રહી છે અને જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે તેનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

૪. તારીખ ૨૦.૧૨.૨૦૧૮ પર, જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્યમાં ભારતના બંધારણની કલમ ૩૫૬ હેઠળ સત્તાઓનો ઉપયોગ કરીને રાષ્ટ્રપતિ શાસન લાદવામાં આવ્યું હતું, જે પછીથી તારીખ ૦૩.૭.૨૦૧૯ સુધી લંબાવવામાં આવ્યું હતું.

૫. તારીખ ૫ ઓગસ્ટ, ૨૦૧૯ ના રોજ, રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા કલમ ૩૭૦ હેઠળ તેમની સત્તાનો ઉપયોગ કરીને બે બંધારણીય આદેશો જારી કરવામાં આવ્યા હતા, જેમાં સી. ઓ. નંબર ૨૭૨ અને ૨૭૩ હતા, જે નીચે દર્શાવેલ છેઃ

૨૦૧૯નો સી. ઓ. ૨૭૨

કાયદા અને ન્યાય મંત્રાલય (કાયદાકીય વિભાગ) સૂચના

નવી દિલ્હી, ૫ ઓગસ્ટ, ૨૦૧૯

જી. એસ. આર.૫૫૧(ઈ).— રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા કરવામાં આવેલ નીચેનો આદેશ સામાન્ય માહિતી માટે પ્રકાશિત કરવામાં આવે છેઃ

બંધારણ (જમ્મુ અને કાશ્મીરને અરજી) આદેશ, ૨૦૧૯ સી. ઓ. ૨૭૨

બંધારણની કલમ ૩૭૦ની કલમ (૧) દ્વારા આપવામાં આવેલી સત્તાઓનો ઉપયોગ કરીને, રાષ્ટ્રપતિ, જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્ય સરકારની સંમતિ સાથે, નીચેનો આદેશ આપે છેઃ–

૧. (૧) આ આદેશને બંધારણ (જમ્મુ અને કાશ્મીરમાં લાગુ) આદેશ, ૨૦૧૯ કહી શકાય.

(૨) તે તરત જ અમલમાં આવશે અને ત્યારબાદ સમયાંતરે સુધારેલા બંધારણ (જમ્મુ અને કાશ્મીરને લાગુ) આદેશ, ૧૯૫૪નું સ્થાન લેશે.

૨. સમયાંતરે સુધારેલ બંધારણની તમામ જોગવાઈઓ જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્યના સંબંધમાં લાગુ થશે અને જે અપવાદો અને ફેરફારોને આ રીતે લાગુ કરવામાં આવશે તે નીચે મુજબ હશેઃ–

અનુચ્છેદ ૩૬૭માં નીચેની કલમ ઉમેરવામાં આવશે, એટલે કેઃ–

"(૪) આ બંધારણના હેતુઓ માટે જે તે જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્યના સંબંધમાં લાગુ પડે છે –

((ક) આ બંધારણ અથવા તેની જોગવાઈઓના સંદર્ભોનો અર્થ બંધારણ અથવા તેની જોગવાઈઓના સંદર્ભો તરીકે કરવામાં આવશે, જે ઉપરોક્ત રાજ્યના સંબંધમાં લાગુ થાય છે.

((ખ) રાજ્યની વિધાનસભાની ભલામણ પર રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા જમ્મુ અને કાશ્મીરની સદરી રિયાસત તરીકે માન્યતા પ્રાપ્ત વ્યક્તિના સંદર્ભો, જે તે સમયે હોદ્દામાં રહેલા રાજ્યના મંત્રીમંડળની સલાહ પર કામ કરે છે, તેનો અર્થ જમ્મુ અને કાશ્મીરના રાજ્યપાલના સંદર્ભો તરીકે કરવામાં આવશે;

(સી) ઉપરોક્ત રાજ્યની સરકારના સંદર્ભોનો અર્થ એ થશે કે તેમાં જમ્મુ અને કાશ્મીરના રાજ્યપાલના સંદર્ભો સામેલ છે, જે તેમના મંત્રીમંડળની સલાહ પર કામ કરે છે.

અને

(ડી) આ બંધારણની કલમ ૩૭૦ની કલમ (૩) ની પરંતુકમાં, "કલમ (૨) માં ઉલ્લેખિત રાજ્યની બંધારણ સભા" અભિવ્યક્તિને "રાજ્યની વિધાનસભા" કહેવામાં આવશે.."

૨૦૧૯નો સી. ઓ. ૨૭૩

કાયદા અને ન્યાય મંત્રાલય (કાયદાકીય વિભાગ) સૂચના

નવી દિલ્હી, ૬ ઓગસ્ટ, ૨૦૧૯

જી. એસ. આર. ૫૬૨ (ઇ).— રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા કરવામાં આવેલી નીચેની ઘોષણા સામાન્ય માહિતી માટે સૂચિત કરવામાં આવે છે:–

બંધારણની કલમ ૩૭૦ (૩) હેઠળ જાહેરાત સી. ઓ. ૨૭૩

ભારતના બંધારણની કલમ ૩૭૦ની કલમ (૧) સાથે વાંચી શકાય તેવી કલમ ૩૭૦ની કલમ (૩) દ્વારા આપવામાં આવેલી સત્તાઓનો ઉપયોગ કરીને, રાષ્ટ્રપતિએ સંસદની ભલામણ પર જાહેરાત કરી છે કે તારીખ , ૬ ઓગસ્ટ, ૨૦૧૯થી ઉપરોક્ત કલમ ૩૭૦ની તમામ કલમો લાગુ નહીં થાય, સિવાય કે જે નીચે મુજબ વાંચી શકાય:–

"૩૭૦.આ બંધારણની તમામ જોગવાઈઓ, સમયાંતરે સુધારેલી, કોઈપણ ફેરફારો અથવા અપવાદો વિના, જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્યને અનુચ્છેદ ૧૫૨ અથવા અનુચ્છેદ ૩૦૮ અથવા આ બંધારણની કોઈપણ અન્ય કલમ અથવા જમ્મુ અને કાશ્મીરના બંધારણની કોઈપણ અન્ય જોગવાઈ અથવા કોઈપણ કાયદો, દસ્તાવેજ, ચુકાદો, વટહુકમ, આદેશ, પેટા કાયદો, નિયમ, નિયમન, સૂચના, ભારતના પ્રદેશમાં કાયદાનું બળ ધરાવતા રિવાજ અથવા ઉપયોગ, અથવા અનુચ્છેદ ૩૬૩ હેઠળ અથવા અન્યથા કલ્પના કરાયેલ કોઈપણ અન્ય સાધન, સંધિ અથવા કરારમાં સમાવિષ્ટ હોવા છતાં લાગુ થશે.

૬. આ બંધારણીય આદેશોએ ભારતના બંધારણને ભારતના અન્ય રાજ્યોની જેમ સંપૂર્ણ રીતે જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્યને લાગુ પાડ્યું હતું.

૭. ઉપરોક્ત આદેશોની બંધારણીયતાને પડકારતા વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી રાજુ રામચંદ્રને તેની માન્યતા પર દલીલ કરી છે.જો કે, ઉપર જણાવ્યા મુજબ, વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી દિનેશ દ્વિવેદી અને શ્રી સંજય પરીખે મોટી બેન્ચનો સંદર્ભ માંગ્યો હતો.તેથી, આ અદાલતે પ્રારંભિક પ્રશ્ન તરીકે સંદર્ભના મુદ્દાની સુનાવણી કરવી જરૂરી છે.

<u>વિવાદો</u>

૮. જાણીતા વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી દિનેશ દ્વિવેદીએ બંધારણ સભાની ચર્ચાઓ પર આધાર રાખીને અને કલમ ૩૭૦ની ભાષાનું અર્થઘટન કર્યા પછી રજૂઆત કરી હતી કે કલમ ૩૭૦ એક અસ્થાયી કલમ છે જેની બંધારણ માં જોગવાઈ છે, જે જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્ય અને ભારત સંઘ વચ્ચે વચગાળાની વ્યવસ્થાની જોગવાઈ કરે છે.જમ્મુ અને કાશ્મીરની બંધારણ સભાએ જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્યએ કયા સ્વરૂપની સરકાર અપનાવવી જોઈએ તે અંગે અંતિમ નિર્ણય લીધો હતો.વકીલે દલીલ કરી હતી કે આ અદાલત, પ્રેમનાથ કૌલ વિરુદ્ધ જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્ય, એ. આઈ. આર. ૧૯૫૯ એસ. સી. ૭૪૯ના કેસમાં, વિવિધ મુદ્દાઓ પર વિચારણા કર્યા પછી, એવું માન્યું હતું કે કલમ ૩૭૦ અસ્થાયી પ્રકૃતિની કલમ હતી, પરંતુ ત્યારબાદ સંપત પ્રકાશ વિરુદ્ધ જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્ય, એ. આઈ. આર. ૧૯૭૦ એસ. સી. ૧૧૧૮ના ચુકાદાએ ઉપરોક્ત સ્થિતિને ઉલટાવી દીધી હતી, જેમાં કલમ ૩૭૦ને કાયમી જોગવાઈ તરીકે માન્યતા આપી હતી, જે રાષ્ટ્રપતિને કેન્દ્ર અને રાજ્ય વચ્ચેના સંબંધોનું નિયમન કરવાની

કાયમી સત્તા આપે છે.વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલે દલીલ કરી હતી કે આ સંઘર્ષ પર મોટી બેન્ચ દ્વારા પુનર્વિચાર કરવાની જરૂર છે.

૯. જાણીતા વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી સંજય પરીખે રજૂઆત કરી હતી કે જમ્મુ અને કાશ્મીરનું બંધારણ ઘડાયા પછી, આ અદાલત દ્વારા આપવામાં આવેલો પ્રથમ ચુકાદો પ્રેમ નાથ કૌલ (ઉપરોક્ત) માં પાંચ ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે આપ્યો હતો.આ અદાલતે કલમ ૩૭૦ની રજૂઆત પાછળની ઐતિહાસિક પૃષ્ઠભૂમિ અને ઉદ્દેશ્યની વ્યાપક ચર્ચા કર્યા પછી એવું માન્યું હતું કે જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્ય અને ભારત સંઘ વચ્ચેના બંધારણીય સંબંધનો નિર્ણય આખરે રાજ્યની બંધારણ સભા દ્વારા થવો જોઈએ અને તેથી, તેને અસ્થાયી જોગવાઈ તરીકે ગણવી જોઈએ.

૧૦. વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલે વધુમાં રજૂઆત કરી હતી કે, સંપત પ્રકાશ (સુપ્રા) અને મોહમ્મદના અનુગામી કેસો.મકબૂલ દમણૂ વિરુદ્ધ જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્ય, (૧૯૭૨) ૧ એસ. સી. સી. ૫૩૬, એ પ્રેમ નાથ કૌલ (ઉપરોક્ત) ના અગાઉના ચુકાદાને ધ્યાનમાં લીધો નથી.તેનાથી વિપરીત, સંપત પ્રકાશ (ઉપરોક્ત) માં આ અદાલતે એવું માન્યું હતું કે ન તો બંધારણ સભા કે ન તો રાષ્ટ્રપતિએ ક્યારેય એવી કોઈ ઘોષણા કરી કે કલમ ૩૭૦નું અમલીકરણ બંધ થઈ ગયું છે.વધુમાં, ઉપરોક્ત કેસમાં આ અદાલતે વધુમાં જણાવ્યું હતું કે કલમ ૩૬૮ની જોગવાઈના પ્રકાશમાં,

કલમ ૩૭૦ હેઠળ રાષ્ટ્રપતિએ કલમ ૩૬૮ હેઠળ જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્યમાં બંધારણીય સુધારા અમલમાં લાવવા માટે સમયાંતરે તેમની સત્તાનો ઉપયોગ કરવો જરૂરી છે.તેથી, ઉપરોક્ત વ્યવસ્થાના આધારે એવું ન કહી શકાય કે કલમ ૩૭૦ અસ્થાયી હતી.

૧૧. વધુમાં, મોહંમદના કિસ્સામાં.મકબૂલ દમણૂ (ઉપરોક્ત), આ અદાલતે કલમ ૩૭૦નો અર્થઘટન કરતી વખતે પ્રેમ નાથ કૌલ (ઉપરોક્ત) માં આપવામાં આવેલા અર્થઘટનની અવગણના કરી હતી.ઉપરોક્ત કેસમાં એ પણ નક્કી કરવામાં આવ્યું ન હતું કે જમ્મુ અને કાશ્મીરનું બંધારણ લાગુ થયા પછી પણ કલમ ૩૭૦ ચાલુ રહી શકે કે નહીં.વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલે આખરે રજૂઆત કરી હતી કે કલમ ૩૭૦ (૧) (ડી) હેઠળ સંમતિ બંધારણ સભા દ્વારા બહાલીને આધિન છે અને તેથી, બંધારણ સભાના વિસર્જન પછી, આ શક્તિનો ઉપયોગ કરી શકાતો નથી.

૧૨. જમ્મુ અને કાશ્મીર હાઈકોર્ટ બાર એસોસિએશનનું પ્રતિનિધિત્વ કરતા વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ, શ્રી ઝફર શાહે સંદર્ભની જરૂરિયાત પર રજૂઆત કરી હતી કે પ્રેમ નાથ કૌલ (ઉપરોક્ત) અને સંપત પ્રકાશ (ઉપરોક્ત) ની ઉપરોક્ત બે પાંચ ન્યાયાધીશોની બેન્ચના નિર્ણયો વચ્ચે કોઈ સીધો વિરોધાભાસ નથી, જો કે જો એવું માનવામાં આવે કે પ્રેમ નાથ

કૌલ (ઉપરોક્ત) એ કલમ ૩૭૦ને કામચલાઉ જાહેર કરી છે, તો પછી સંપત પ્રકાશ (ઉપરોક્ત) ના અનુગામી નિર્ણય સાથે વિરોધાભાસ અસ્તિત્વમાં છે.

૧૩. વિદ્વાન એટર્ની જનરલે રજૂઆત કરી હતી કે પ્રેમનાથ કૌલ (સુપ્રા) અને સંપત પ્રકાશ (સુપ્રા) ના નિર્ણયો વચ્ચેની અસંગતતાના આધારે આ પડકાર ટકાઉ નથી.ચુકાદાઓને તેમના સંદર્ભમાં વાંચવા જોઈએ.પ્રેમનાથ કૌલ (ઉપરોક્ત) નો અગાઉનો નિર્ણય યુવરાજની કાયદાકીય ક્ષમતા અંગેનો હતો અને અદાલતનો ક્યારેય કલમ ૩૭૦ની પ્રકૃતિ અંગે નિર્ણય લેવાનો ઈરાદો નહોતો.જો કે, આ અદાલતે પ્રથમ વખત સંપત પ્રકાશ (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં રાજ્યની બંધારણ સભાના વિસર્જન પછી કલમ ૩૭૦ હેઠળ સત્તાઓ ચાલુ રાખવાના મુદ્દા પર કાર્યવાહી કરી હતી.પોતાની દલીલોને સાબિત કરવા માટે, તેમણે સ્ટેટ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા વિરુદ્ધ સંતોષ ગુપ્તા, (૨૦૧૭) ૨ એસસીસી ૫૩૮ ના અનુગામી નિર્ણય પર આધાર રાખ્યો હતો, જેમાં આ અદાલતે અગાઉના નિર્ણયો પર આધાર રાખ્યા પછી તારણ કાઢ્યું હતું કે જમ્મુ અને કાશ્મીરનું બંધારણ ભારતના બંધારણને આધીન છે.

૧૪. વિદ્વાન સોલિસિટર જનરલે વિદ્વાન એટર્ની જનરલ દ્વારા રજૂ કરવામાં આવેલી દલીલોને ટેકો આપ્યો હતો અને રજૂઆત કરી હતી કે

સંકલન બેન્ચ નાની વિસંગતતાઓ પર આ બાબતને મોટી બેન્ચમાં મોકલી શકતી નથી.તેના બદલે, અગાઉની સંકલન ખંડપીઠે આપેલા નિર્ણયો હંમેશા સમાન તાકાત ધરાવતી અનુગામી ખંડપીઠો માટે બંધનકર્તા હોય છે.જો કે, જો અનુગામી બેન્ચ સમાન સંખ્યાની બેન્ચ દ્વારા આપવામાં આવેલા અગાઉના નિર્ણયની શુદ્ધતા પર શંકા વ્યક્ત કરે છે, તો તેને મોટી બેન્ચને મોકલવી પડશે.

૧૫. ડબ્લ્યુ. પી. માં અરજદાર વતી હાજર રહેલા વરિષ્ઠ વિદ્વાન વકીલ, ડૉ. રાજીવ ધવન. (સી) ૨૦૧૯ના નંબર ૧૧૬૫એ સંદર્ભનો વિરોધ કરતી વખતે રજૂઆત કરી હતી કે સંપત પ્રકાશ (સુપ્રા) ઇનક્યુરિયમ મુજબ છે એવી દલીલ કરવી કાયદેસર રીતે માન્ય નથી કારણ કે તેણે પ્રેમનાથ કૌલ (સુપ્રા) ના અગાઉના નિર્ણયને ધ્યાનમાં લીધો નથી કારણ કે નિર્ણયોનો તેમના સંદર્ભમાં અભ્યાસ થવો જોઈએ અને તેથી તેનો ઉપયોગ મર્યાદિત છે.વધુમાં, વર્તમાન કેસ અન્ય વિવિધ મુદ્દાઓ સાથે સંબંધિત છે જે અગાઉની ખંડપીઠે ધ્યાનમાં લીધા નથી.ડો. રાજીવ ધવન, વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ દ્વારા કરવામાં આવેલી રજૂઆતોને વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલો સી. યુ. સિંહ, શેખર નાફડે અને ગોપાલ શંકરનારાયણન દ્વારા સમર્થન આપવામાં આવ્યું હતું, જેમણે રજૂઆત કરી હતી કે ઉપરોક્ત ચુકાદાઓમાં કથિત સંઘર્ષ સંદર્ભને ફરજિયાત નથી કરતો.

૧૬. વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલની રજૂઆતના આધારે, કાયદાના નીચેના પ્રશ્નો જે અહીં ઘડવામાં આવી શકે છે તે નીચે મુજબ છે.

.૧. કોઈ બાબતને મોટી બેન્ચમાં ક્યારે મોકલી શકાય?

II. શું પ્રેમનાથ કૌલ કેસ (ઉપરોક્ત) અને સંપત પ્રકાશ કેસ (ઉપરોક્ત) માં આ અદાલતના કથિત વિરોધાભાસી મંતવ્યોને ધ્યાનમાં રાખીને વર્તમાન મામલાને મોટી બેન્ચમાં મોકલવાની જરૂર છે?

III.શું સંપત પ્રકાશ કેસ (ઉપરોક્ત) પ્રેમનાથ કૌલ કેસ (ઉપરોક્ત) માં કોર્ટના નિર્ણયને ધ્યાનમાં ન લેવા બદલ છે?

૧૭. આ અદાલતના ન્યાયશાસ્ત્રે દર્શાવ્યું છે કે સામાન્ય રીતે અદાલતો દ્વારા સ્થાપિત પૂર્વવર્તીઓને નકારી શકાતી નથી સિવાય કે આવા વિકાસને ફરજિયાત બનાવતા સામાજિક, બંધારણીય અથવા આર્થિક પરિવર્તન હોય.સંખ્યાઓ પોતે સંયમ અને આ અદાલત પૂર્વવર્તીના સિદ્ધાંત સાથે જે મૂલ્ય જોડે છે અથવા તેની વાત કરે છે.આ અદાલત નાં પૂર્વવર્તીના ઉપયોગને અનિવાર્ય આધાર તરીકે માને છે જેના પર આ અદાલત ન્યાય આપે છે.આવા ઉદાહરણોનો ઉપયોગ, અમુક અંશે, નિશ્ચિતતા પેદા કરે છે જેના પર વ્યક્તિઓ આધાર રાખી શકે છે અને

તેમની બાબતોનું સંચાલન કરી શકે છે.તે કાયદાના શાસનના વિકાસ માટેનો આધાર પણ બનાવે છે.યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સની સુપ્રીમ કોર્ટના મુખ્ય ન્યાયાધીશ તરીકે, જહોન રોબર્ટ્સે તેમની સેનેટ પુષ્ટિ સુનાવણી દરમિયાન નિરીક્ષણ કર્યું હતું કે, "જ્યારે તમે કોઈ પૂર્વધારણાને નકારી કાઢો છો ત્યારે તે કાનૂની પ્રણાલી માટે આંચકો છે.પૂર્વવર્તી સ્થિરતા અને સમાનતાને પ્રોત્સાહન આપવામાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે."૧

૧૮. પૂર્વવર્તી સિદ્ધાંત અને તાકીને જોવાનો નિર્ણય એ આપણી કાનૂની વ્યવસ્થાના મુખ્ય મૂલ્યો છે.તેઓ એવા સાધનો બનાવે છે જે આપણી કાનૂની વ્યવસ્થામાં નિશ્ચિતતા, સ્થિરતા અને સાતત્યના લક્ષ્યને આગળ વધારે છે.નિર્વિવાદપણે, ન્યાયાધીશો કાયદાની નિશ્ચિતતાની વિભાવના પ્રત્યે ફરજ ધરાવે છે, તેથી તેઓ ઘણીવાર કાયદાના સ્થાપિત સિદ્ધાંતો પર આધાર રાખીને તેમની માલિકીને ન્યાયી ઠેરવે છે.

૧૯. જ્યારે આ અદાલત દ્વારા કોઈ નિર્ણય આપવામાં આવે છે, ત્યારે તે રિલાયન્સ ઇન્ટરેસ્ટ મેળવે છે અને સોસાયટી વર્તમાન કાનૂની હુકમના આધારે પોતાને સંગઠિત કરે છે.જ્યારે નોંધપાત્ર ન્યાયિક સમય અને સંસાધનો સંદર્ભો પર ખર્ચવામાં આવે છે, ત્યારે તે આકસ્મિક અથવા બેફામ રીતે ન કરવા જોઈએ.જ્યારે તે જ બેન્ચના અનુગામી ચુકાદા દ્વારા કોઈ દરખાસ્તનું ખંડન કરવામાં આવે અથવા તે દર્શાવવામાં આવે કે

નિર્ધારિત દરખાસ્ત બિનકાર્યક્ષમ બની ગઈ છે અથવા સુસ્થાપિત સિદ્ધાંતની વિરુદ્ધ થઈ ગઈ છે, ત્યારે જ મોટી બેન્ચને સંદર્ભ આપવામાં આવશે.આ સંદર્ભમાં, ચંદ્ર ૧ કોંગ્રેસનલ રેકોર્ડમાં આ અદાલતની પાંચ ન્યાયાધીશોની બેન્ચ–સેનેટ, વોલ્યુમ. ૧૫૬, પં. ૭, ૧૦૦૧૮ (જૂન ૭,૨૦૧૦) પ્રકાશ વિ. યુ. પી. રાજ્ય, (૨૦૦૨) ૪ એસ. સી. સી. ૨૩૪, અગાઉના ચુકાદાની શ્રેણીને ધ્યાનમાં લીધા પછી પુનરાવર્તન કર્યું કે:

> "૨૨. ... આપણી ન્યાયિક વ્યવસ્થાના વહીવટમાં બંધનકર્તા પૂર્વવર્તીનો સિદ્ધાંત અત્યંત મહત્વનો છે.તે ન્યાયિક નિર્ણયોમાં નિશ્ચિતતા અને સુસંગતતાને પ્રોત્સાહન આપે છે.ન્યાયિક સુસંગતતા પ્રણાલીમાં વિશ્વાસને પ્રોત્સાહન આપે છે, તેથી, આ અદાલતના નિર્ણયોમાં કાનૂની સિદ્ધાંતોના ઉચ્ચારણમાં સુસંગતતાની આ જરૂરિયાત છે." (ભાર મૂકવામાં આવે છે)

૨૦. આ સિદ્ધાંતના ચરમસીમાએ આપણી પાસે હાઉસ ઓફ લોર્ડ્સનું ઉદાહરણ છે, જેમાં ૧૯૬૬ સુધી તેણે ક્યારેય તેના નિર્ણયોને નકારી કાઢ્યા નહોતા, પરંતુ માત્ર તેમને અલગ પાડ્યા હતા.એવું કહેવામાં આવ્યું હતું કે હાઉસ ઓફ લોર્ડ્સનો ખોટો નિર્ણય માત્ર સંસદના કાયદા દ્વારા જ સુધારી શકાય છે (સ્ટ્રીટ ટ્રામવેઝ વિ. .લંડન કાઉન્ટી કાઉન્સિલ,

[૧૮૯૮] એ. સી. ૩૭૫ અને રેડક્લિફ વિ. રિબેલ મોટર સર્વિસ લિમિટેડ, [૧૯૩૯] એ. સી. ૨૧૫) નો સંદર્ભ લેવો જોઈએ.

૨૧. ૧૯૪૬ પછી જ, દબાણ અને પ્રવર્તમાન સામાજિક આર્થિક માળખાને કારણે હાઉસ ઓફ લોર્ડ્સે આખરે ઓવરરુલિંગની સત્તાનો ઉપયોગ કરવાનો નિર્ણય લીધો હતો.ત્યારથી, માર્ગદર્શિકાઓની સતત ઉત્ક્રાંતિ થઈ છે જેણે હાઉસ ઓફ લોર્ડ્સ તેના અગાઉના નિર્ણયોને ક્યારે રદ કરી શકે તેના આધારે ફેરફાર કર્યો છે.

૨૨. ભૂતપૂર્વ પક્ષ બ્રિસ્બેન ટ્રામવેઝ કંપની લિમિટેડમાં ઓસ્ટ્રેલિયાની ઉચ્ચ અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ ગ્રિફિથના અભિપ્રાયને ટાંકવો જરૂરી બની શકે છે. ૧), [૧૯૧૪] ૧૮ સી. એલ. આર. ૫૪:

> "મારા મતે, એક અમૂર્ત દરખાસ્ત તરીકે જાળવી રાખવું અશક્ય છે કે કોર્ટ અગાઉના નિર્ણયો દ્વારા કાયદેસર અથવા તકનીકી રીતે બંધાયેલી છે.ખરેખર, યોગ્ય કિસ્સામાં, તેમની અવગણના કરવી તેની ફરજ હોઈ શકે છે.પરંતુ આ નિયમ ખૂબ જ સાવધાની સાથે લાગુ થવો જોઈએ, અને ત્યારે જ જ્યારે અગાઉનો નિર્ણય સ્પષ્ટ રીતે ખોટો હોય, ઉદાહરણ તરીકે, જો તે રદ કરાયેલા અથવા સમાપ્ત થયેલા કાયદાને ચાલુ રાખવાની ભૂલભરેલી ધારણા પર આગળ વધે છે, અથવા અન્ય અદાલતના નિર્ણયની વિરુદ્ધ છે જેનું આ

અદાલત પાલન કરવા માટે બંધાયેલી છે; માત્ર સૂચન પર નહીં, મને લાગે છે કે, પછીની અદાલતના કેટલાક અથવા બધા સભ્યો અલગ નિષ્કર્ષ પર પહોંચી શકે છે જો બાબત ફરીથી સંકલિત હતી.નહિંતર કાયદાના અર્થઘટનમાં સાતત્યના અભાવનું મોટું જોખમ રહેશે.

એ જ કિસ્સામાં, બાર્ટન, જે. એ નીચે પ્રમાણે અવલોકન કર્યું:

" .....હું કહીશ કે મેં ક્યારેય વિચાર્યું ન હતું કે આ અદાલત સારા કારણોસર તેના અગાઉના નિર્ણયોની સમીક્ષા કરવા માટે તૈયાર નથી.પ્રશ્ન એ નથી કે કોર્ટ આવું કરી શકે છે કે નહીં, પરંતુ ન્યાયિક નિર્ણયમાં સાતત્ય અને સુસંગતતાની જરૂરિયાતને ધ્યાનમાં રાખીને તે કરશે કે કેમ? .હું માનું છું કે નિયુક્ત ન્યાયાધીશોની સંખ્યામાં થયેલા ફેરફારો પોતે ક્યારેય સમીક્ષા માટેનું કારણ રજૂ કરી શકતા નથી. પરંતુ કોર્ટ હંમેશા એવી દલીલ સાંભળી શકે છે કે તેણે કોઈ ચોક્કસ નિર્ણયની સમીક્ષા કરવી જોઈએ કે કેમ, અને ઓવરરુલિંગનું સૌથી મજબૂત કારણ એ છે કે નિર્ણય સ્પષ્ટ રીતે ખોટો છે અને તેનું ચાલુ રહેવું જાહેર હિત માટે હાનિકારક છે.

૨૩. આ આપણને એ પ્રશ્ન તરફ દોરી જાય છે કે શું સંકલન બેન્ચનો ચુકાદો અનુગામી સંકલન બેન્ચને બંધનકર્તા બનાવે છે.હવે તે કાયદાનો એક નિશ્ચિત સિદ્ધાંત છે કે સંકલન ખંડપીઠે આપેલા નિર્ણયો પછીની

સમાન કે ઓછી સંખ્યાની ખંડપીઠો પર બંધનકર્તા છે.ઉપરોક્ત દ્રષ્ટિકોણને નેશનલ ઇન્શ્યોરન્સ કંપની લિમિટેડ વિરુદ્ધ પ્રણય સેઠી, (૨૦૧૭) ૧૬ એસ. સી. સી. ૬૮૦ માં મજબૂત કરવામાં આવ્યો છે, જેમાં આ અદાલતે ચુકાદો આપ્યો હતો કેઃ

> ૫૯.૧.સંતોષ દેવી [સંતોષ દેવી વિરુદ્ધ રાષ્ટ્રીય વીમા કંપની] માં બે ન્યાયાધીશોની બેન્ચ.
>
> લિમિટેડ, (૨૦૧૨) ૬ એસ. સી. સી. ૪૨૧ ૭] ને આ બાબતને મોટી બેન્ચમાં મોકલવાની સારી સલાહ આપવી જોઈતી હતી કારણ કે તે સરલા વર્મા [સરલા વર્મા વિ. ડી. ટી. સી., (૨૦૦૯) ૬ એસ. સી. સી. ૧૨૧] માં જે દર્શાવવામાં આવ્યું છે તેના કરતાં અલગ દ્રષ્ટિકોણ અપનાવી રહી હતી.તેનું કારણ એ છે કે સમાન તાકાતની સંકલન બેન્ચ અન્ય સંકલન બેન્ચ દ્વારા જે ઠરાવવામાં આવ્યો છે તેનાથી વિપરીત દ્રષ્ટિકોણ ન લઈ શકે.
>
> (ભારપૂર્વક રજૂઆત કરવામાં આવી)

૨૪. સમન્વય બેન્ચ દ્વારા અગાઉના ઉદાહરણ પર વિચાર ન કરવાની અસરને સૅલ્મોન્ડ ૨ દ્વારા તેમના પુસ્તકમાં નીચેની રીતે સંક્ષિપ્તમાં વર્ણવવામાં આવી છેઃ

...બીજી બાજુ, પૂર્વવર્તીનું પાલન કરવાનો ઇનકાર એ સંકલનનું કાર્ય છે, ઉચ્ચ અધિકારક્ષેત્રનું નહીં.સમાન સત્તાવાળી બે અદાલતો પાસે એકબીજાના નિર્ણયોને રદ કરવાની કોઈ સત્તા નથી.જ્યાં માત્ર પૂર્વવર્તીનું પાલન કરવામાં આવતું નથી, ત્યાં પરિણામ એ નથી કે પછીની સત્તા અગાઉની સત્તા માટે બદલવામાં આવે છે, પરંતુ બંને એકબીજા સાથે વિરોધાભાસી છે.આ રીતે ઉત્પન્ન થયેલ કાનૂની વિરોધાભાસને ઉચ્ચ સત્તામંડળના કાર્ય દ્વારા ઉકેલવો આવશ્યક છે, જે યોગ્ય સમયે સ્પર્ધાત્મક પૂર્વવર્તીઓ વચ્ચે નિર્ણય લેશે, ઔપચારિક રીતે તેમાંથી એકને ઓવરરૂલ કરશે અને બીજાને સારા કાયદા તરીકે મંજૂરી આપશે.આ દરમિયાન આ મામલો મોટો છે અને કાયદો અનિશ્ચિત છે.

(ભારપૂર્વક રજૂઆત કરવામાં આવી)

૨૫. આ લીટીમાં, વધુ તપાસ માટે આપણે તપાસ કરવી જરૂરી છે કે, સંકલન બેન્ચનો ચુકાદો અનુગામી બેન્ચને કેટલી હદે બંધનકર્તા બનાવે છે.આ અદાલતના ચુકાદાને બે ભાગોમાં વિભાજિત કરી શકાય છેઃડિસેન્ડી અને ઓબિટર ડિક્ટમનો ગુણોત્તર.ગુણોત્તર એ ચુકાદાનો મૂળભૂત સાર છે, અને ન્યાયશાસ્ત્ર પર ૨ સૅલ્મોન્ડ (પી. જે. ફિટ્ઝગેરાલ્ડ એડ., ૧૨ટી. ઈ. એન., ૧૯૬૬),પી. ૧૪૭. તે જ કેસના સંબંધિત તથ્યોના સંદર્ભમાં સમજવું આવશ્યક છે.ભારત સંઘ વિરુદ્ધ ધનવંતી દેવી, (૧૯૯૬) ૬ એસ. સી. સી. ૪૪ માં આ અદાલતના ત્રણ

ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે ચુકાદો આપ્યો છે, જેમાં આ અદાલતે ચુકાદો આપ્યો છે કેઃ

> ૯. ...ચુકાદો આપતી વખતે ન્યાયાધીશે જે કહ્યું હોય તે બધું જ પૂર્વવર્તી નથી.પક્ષને બંધનકર્તા ન્યાયાધીશના નિર્ણયમાં એકમાત્ર વસ્તુ એ સિદ્ધાંત છે કે જેના પર કેસનો નિર્ણય લેવામાં આવે છે અને આ કારણોસર નિર્ણયનું વિશ્લેષણ કરવું અને તેમાંથી ગુણોત્તર નક્કી કરવાનું અલગ કરવું મહત્વપૂર્ણ છે.... નિર્ણય એ માત્ર તે ખરેખર શું નક્કી કરે છે તેની સત્તા છે.....માત્ર નક્કર નિર્ણય જ તેના પક્ષકારો વચ્ચે બંધનકર્તા છે, પરંતુ તે અમૂર્ત ગુણોત્તર નિર્ણય છે, જે નિર્ણયના વિષયના સંબંધમાં ચુકાદાની વિચારણા પર નક્કી કરવામાં આવે છે, જે એકલા કાયદાનું બળ ધરાવે છે અને જે, જ્યારે તે સ્પષ્ટ છે કે તે શું હતું, બંધનકર્તા છે.તે માત્ર ચુકાદામાં નિર્ધારિત સિદ્ધાંત છે જે બંધારણની કલમ ૧૪૧ હેઠળ કાયદાને બંધનકર્તા છે.
>
> (ભારપૂર્વક રજૂઆત કરવામાં આવી)

૨૬. ઉપરોક્ત સિદ્ધાંતને લોર્ડ હેલ્સબરી દ્વારા ક્વિન વિ. લીથેમ, ૧૯૦૧ એ. સી. ૭૯૫ (એચ. એલ.) માં ઉપરોક્ત શરતોમાં સંક્ષિપ્તમાં જણાવવામાં આવ્યો છેઃ

... કે દરેક ચુકાદાને સાબિત થયેલા ચોક્કસ તથ્યોને લાગુ પડે તે રીતે વાંચવો જોઈએ, અથવા સાબિત હોવાનું માનવામાં આવે છે, કારણ કે ત્યાં જે અભિવ્યક્તિઓ મળી શકે છે તેની વ્યાપકતા સમગ્ર કાયદાનું સ્પષ્ટીકરણ કરવાનો ઈરાદો નથી, પરંતુ જે કેસમાં આવી અભિવ્યક્તિઓ જોવા મળે છે તેના ચોક્કસ તથ્યો દ્વારા સંચાલિત અને લાયક છે.બીજું એ છે કે કેસ એ માત્ર તે ખરેખર શું નક્કી કરે છે તેની સત્તા ધરાવે છે. (ભાર આપવામાં આવે છે)

૨૭. પૂર્વવર્તી સિદ્ધાંતના પાસાની ચર્ચા કર્યા પછી, આપણે બીજા આધાર પર વિચાર કરવાની જરૂર છે જેના પર સંદર્ભ માંગવામાં આવ્યો છે, એટલે કે, સંકલન ખંડપીઠનાં અગાઉના નિર્ણયને ધ્યાનમાં ન લેવાની સુસંગતતા.હાથમાં રહેલા કેસમાં, સંદર્ભ માંગનારાઓ દ્વારા અપનાવવામાં આવેલી મુખ્ય રજૂઆતોમાંની એક એ છે કે, સંપત પ્રકાશ (સુપ્રા) ના કેસમાં પ્રેમનાથ કૌલ (સુપ્રા) ના કેસમાં અગાઉના ચુકાદાને ધ્યાનમાં લેવામાં આવ્યો ન હતો.

૨૮. પેર ઇનક્યુરિયમનો નિયમ ન્યાયિક પૂર્વવર્તીના સિદ્ધાંતના અપવાદ તરીકે વિકસાવવામાં આવ્યો છે.શાબ્દિક રીતે, તેનો અર્થ એ છે કે સંબંધિત કાનૂન અથવા અન્ય કોઈ બંધનકર્તા સત્તામંડળની અજ્ઞાનતામાં પસાર કરવામાં આવેલો ચુકાદો [યંગ વિ. બ્રિસ્ટોલ એરપ્લેન કંપની લિમિટેડ, ૧૯૪૪ KB ૭૧૮ (CA) જુઓ].હેલ્સબરીના ઇંગ્લેન્ડના

નિયમોમાં ઉપરોક્ત નિયમ નીચેની રીતે સારી રીતે સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યો છેઃ

> ૧૬૮૭. ... જો ઇન્ક્યુરિયમ મુજબ આપવામાં આવે તો કોર્ટ તેના પોતાના નિર્ણયનું પાલન કરવા માટે બંધાયેલી નથી.જ્યારે અદાલતે તેના પોતાના અથવા તેની સામેના કેસને આવરી લેતી સંકલન અધિકારક્ષેત્રની અદાલતના અગાઉના નિર્ણયની અજ્ઞાનતામાં કામ કર્યું હોય અથવા જ્યારે તેણે હાઉસ ઓફ લોર્ડ્સના નિર્ણયની અજ્ઞાનતામાં કામ કર્યું હોય ત્યારે નિર્ણય આપવામાં આવે છે.પહેલા કિસ્સામાં તેણે નક્કી કરવું પડશે કે કયા નિર્ણયને અનુસરવો અને પછીના કિસ્સામાં તે હાઉસ ઓફ લોર્ડ્સના નિર્ણયથી બંધાયેલો છે.
>
> (ભારપૂર્વક રજૂઆત કરવામાં આવી)

૨૯. ઇન્ક્યુરિયમ દીઠ આપવામાં આવેલા ચુકાદાના અગ્રવર્તી મૂલ્યના આ સંદર્ભમાં, એ. આર. અંતુલે વિરુદ્ધ આર. એસ. નાયક (૧૯૮૮) ૨ એસ. સી. સી. ૬૦૨ ના સાત ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે આપેલા ચુકાદામાં ન્યાયમૂર્તિ વેંકટચલૈઆનો અભિપ્રાય ખૂબ સુસંગતતા ધરાવે છેઃ

> ૧૮૩. પરંતુ મુદ્દો એ છે કે જે સંજોગો અનુસાર નિર્ણય લેવામાં આવે છે, તે માત્ર તેના પૂર્વવર્તી મૂલ્યના નિર્ણયને નકારી કાઢે છે.આ પ્રકારનો નિર્ણય ન્યાયિક પૂર્વવર્તી તરીકે બંધનકર્તા રહેશે

નહીં.એક સમન્વય બેન્ચ તેની સાથે અસંમત થઈ શકે છે અને તેનું પાલન કરવાનો ઇનકાર કરી શકે છે.મોટી બેન્ચ આવા નિર્ણયને રદ કરી શકે છે.જ્યારે અગાઉના નિર્ણયને આ રીતે નકારી કાઢવામાં આવે છે ત્યારે એવું થતું નથી–ન તો ઓવરરુલિંગ બેન્ચ પાસે આવું કરવા માટે કોઈ અધિકારક્ષેત્ર હોય છે–જેથી અગાઉના નિર્ણયમાં ઓપરેટિવ ઓર્ડરની અંતિમતાને ઉલટાવી શકાય.આ સંદર્ભમાં 'નિર્ણય' શબ્દનો અર્થ ફક્ત અગાઉના હુકમનું કારણ છે અને અગાઉના નિર્ણયમાં ઓપરેટિવ ઓર્ડર નથી, જે આંતર પક્ષોને બંધનકર્તા છે....શું આવા નિર્ણયને આકસ્મિક નિર્ણય તરીકે વર્ણવી શકાય?ખરેખર, રંગનાથ મિશ્રા, જે. આ મુદ્દા પર આ કહે છે:(પરિચ્છેદ ૧૦૫)

> "જ્યારે નાની બેન્ચના અગાઉના નિર્ણયની મોટી બેન્ચ દ્વારા કરવામાં આવે ત્યારે ઓવરરુલિંગનો હેતુ ચોક્કસ કેસમાં નિર્ણયની બંધનકર્તા અસરને અસર કર્યા વિના નિર્ણયના પૂર્વવર્તી મૂલ્યને દૂર કરવાનો છે.તેથી, અંતુલેને મોટી બેન્ચ સમક્ષ આ બાબતનો લાભ લેવાનો અધિકાર નથી.."

(ભારપૂર્વક રજૂઆત કરવામાં આવી)

૩૦. સંદર્ભ સામે દલીલ કરતા વકીલે ભારપૂર્વક જણાવ્યું છે કે પ્રતિ ઇન્ક્યુરિયમનો નિયમ તેની અરજીમાં મર્યાદિત છે અને તે પ્રકૃતિમાં સંદર્ભિત છે.તેઓ વધુમાં દલીલ કરે છે કે ચોક્કસ વિરોધાભાસી અવલોકનો હોવા જરૂરી છે જે મુદ્દા પર સંબંધિત નિર્ણયોને ધ્યાનમાં લીધા વિના મૂકવામાં આવ્યા હતા, જેમાં એકલા કિસ્સામાં પ્રતિ ઇન્ક્યુરિયમનો સિદ્ધાંત લાગુ પડે છે.

૩૧. તેથી, આપણી સામે સુસંગત પ્રશ્ન પ્રતિ ઇન્ક્યુરિયમના નિયમના અમલીકરણ અંગે છે.આ અદાલતે પ્રણય સેઠી કેસ (ઉપરોક્ત) નો નિર્ણય કરતી વખતે સંદીપ કુમાર બાફના વિરુદ્ધ મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય (૨૦૧૪) ૧૬ એસ. સી. સી. ૬૨૩ કેસમાં બે ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે આપેલા અગાઉના નિર્ણયનો ઉલ્લેખ કર્યો હતો, જેમાં આ અદાલતે ઉપરોક્ત નિયમની સુસંગતતા અને લાગુ થવા પર ભાર મૂક્યો હતોઃ

> ૧૯. અહી એ વાત પર વધુ ભાર મૂકી શકાય નહીં કે પૂર્વવર્તી દ્વારા માંગવામાં આવેલી શિસ્ત અથવા અયોગ્ય ઠેરવવા અથવા પ્રતિ ઇન્ક્યુરિયમ નિયમ લાગુ કરવા અંગેના નિર્ણયને ઘટાડવાનું ખૂબ મહત્વનું છે, કારણ કે તેના વિના કાયદાની નિશ્ચિતતા, ચુકાદાઓની સુસંગતતા અને અદાલતોની એકતા ખર્ચાળ અકસ્માત બની જશે.નિર્ણય અથવા ચુકાદો કાનૂન, નિયમ અથવા

નિયમનની કોઈપણ જોગવાઈ હોઈ શકે છે, જે અદાલતના ધ્યાનમાં લાવવામાં આવી ન હતી.જો કોઈ સમાન અથવા મોટી ખંડપીઠે અગાઉ જાહેર કરેલા ચુકાદા સાથે તેના ગુણોત્તરનું સમાધાન કરવું શક્ય ન હોય અથવા જો ઉચ્ચ ન્યાયાલયનો નિર્ણય આ અદાલતના મંતવ્યો સાથે સુસંગત ન હોય તો નિર્ણય અથવા ચુકાદો અનિર્ણિત પણ હોઈ શકે છે.તે તરત જ સ્પષ્ટ કરવું આવશ્યક છે કે પ્રતિ ઇન્ક્યુરિયમ નિયમ પ્રમાણ નક્કી કરવા માટે સખત અને યોગ્ય રીતે લાગુ પડે છે અને આજ્ઞાનું પાલન કરવા માટે નહીં.

(ભારપૂર્વક રજૂઆત કરવામાં આવી)

૩૨. પંજાબ લેન્ડ ડેવલપમેન્ટ એન્ડ રિક્લેમેશન કોર્પોરેશન લીમીટેડ વિરુદ્ધ પીઠાસીન અધિકારી શ્રમ અદાલત , ચંડીગઢ (૧૯૯૦)૩ એસ.સી.સિ૬૮૨ માં આ અદાલતના પાંચ ન્યાયાધીશોની બેન્ચના ચુકાદા દ્વારા એવો મત પણ લેવામાં આવ્યો હતો કે જો સંબંધિત ચુકાદાઓના ગુણોત્તરના ચુકાદામાં વિરોધાભાસ હોય તો જ અનુગામી નિર્ણય પ્રતિ ઇન્ક્યુરિયમ જાહેર કરવામાં આવશે.

૪૩. સંબંધિત બંધારણીય જોગવાઈ અથવા તેમના દ્વારા આવરી લેવામાં આવેલા વિષયો પરની અન્ય વૈધાનિક જોગવાઈઓ વિશે કથિત રીતે અજાણતા સુપ્રીમ કોર્ટના ચુકાદાઓના સંદર્ભમાં, તે સાચું છે કે જો સંબંધિત જોગવાઈઓ ખરેખર તેના મનમાં હાજર ન હોય તો સુપ્રીમ કોર્ટને તે વિષયો પર "કાયદો જાહેર કરે છે" એમ ન કહી શકાય.પરંતુ આ કિસ્સામાં કલમ ૨૫ G અને ૨૫ H સીધી રીતે આકર્ષાયા ન હતા અને જો તેઓ મુખ્ય આધાર નિર્ધારિત કરવામાં આકર્ષાયા હોવાનું કહી શકાય, તો તેમનું વિષય અથવા સંદર્ભ સાથે સુસંગત રીતે અર્થઘટન કરવામાં આવતું હતું.જો તેના અગાઉના બે કે તેથી વધુ ચુકાદાઓ એકસાથે ન રહી શકે, તો આ અદાલત નવેસરથી કાયદો ઘડી શકે છે, તેથી જ્યારે વાસ્તવમાં ચુકાદા દીઠ ચુકાદાની સમસ્યા ઊભી થાય છે, ત્યારે તેમાં કોઈ મુશ્કેલી ન થવી જોઈએ.

(ભારપૂર્વક રજૂઆત કરવામાં આવી)

૩૩. અરજદારોની દલીલનું વિશ્લેષણ કરવા માટે કે પ્રશ્નમાં ચુકાદાઓ આકસ્મિક હતા, આપણે સંદર્ભ, સંબંધિત કેસોના ગુણોત્તર અને કલમ ૩૭૦ના અર્થઘટનને સમજવાની જરૂર છે.એકવાર આપણે કલમ ૩૭૦ની ઉત્ક્રાંતિની નોંધ લઈ લઈશું, ત્યારે આપણે એવા કેસોના સંદર્ભની પ્રશંસા કરી શકીશું જેને વિરોધાભાસી તરીકે દર્શાવવાની માંગ કરવામાં આવી રહી છે.

૩૪. બંધારણના મુસદ્દા હેઠળ, બંધારણની કલમ ૩૭૦ એ કલમનો મુસદ્દો હતો, જે એન. ગોપાલસ્વામી અય્યંગાર દ્વારા તારીખ ૧૭.૧૦.૧૯૪૭ પર બંધારણ સભામાં રજૂ કરવામાં આવ્યો હતો, જેમણે નીચે મુજબ જણાવ્યું હતું:

એન. ગોપાલસ્વામી અય્યંગાર

સાહેબ, આ બાબત, આ વિશેષ પ્રસ્તાવની બાબત, જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્ય સાથે સંબંધિત છે.આ રાજ્ય ભારત અધિરાજ્યમાં જોડાઈ ગયું છે તે હકીકતથી ગૃહ સંપૂર્ણપણે વાકેફ છે.આ રાજ્યારોહણનો ઈતિહાસ પણ જાણીતો છે.આ જોડાણ તારીખ ૨૬ ઓક્ટોબર, ૧૯૪૭ના રોજ થયું હતું.ત્યારથી આ રાજ્યનો ઈતિહાસ ઉતાર-ચઢાવનો રહ્યો છે.રાજ્યમાં હજુ સ્થિતિ સામાન્ય નથી.આ જોડાણનો અર્થ એ છે કે હાલમાં તે રાજ્ય એક સંઘીય રાજ્યનું એકમ છે, જેનું નામ ડોમિનિયન ઓફ ઈન્ડિયા છે.આ ડોમિનિયન પ્રજાસત્તાકમાં **પરિવર્તિત થઈ રહ્યું છે, જેનું ઉદ્ઘાટન તારીખ ૨૬મી જાન્યુઆરી, ૧૯૫૦ના રોજ થશે.તેથી જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્યને નવા પ્રજાસત્તાક ભારતનું એકમ બનવું પડશે.**

...

છેલ્લી કલમ એ સંદર્ભ આપે છે કે પછી શું થઈ શકે છે.અમે કહ્યું છે કે કલમ ૨૧૧-એ જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્યને લાગુ પડશે નહીં.પરંતુ તે રાજ્યના બંધારણનું કાયમી લક્ષણ ન હોઈ શકે, અને આશા છે કે તે નહીં હોય.તેથી એવી જોગવાઈ કરવામાં આવી **છે કે જ્યારે રાજ્યની બંધારણ સભા મળે**

અને રાજ્ય માટે બંધારણ અને રાજ્ય પર સંઘીય અધિકારક્ષેત્રની સીમા બંને પર પોતાનો નિર્ણય લે, ત્યારે રાષ્ટ્રપતિ તે બંધારણ સભાની ભલામણ પર આદેશ જારી કરી શકે છે કે આ અનુચ્છેદ ૩૦૫–એ કાં તો અમલમાં રહેશે નહીં, અથવા તેમના દ્વારા નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવે તેવા અપવાદો અને ફેરફારોને આધિન જ અમલમાં રહેશે.પરંતુ તે આ પ્રકારનો કોઈ પણ આદેશ જારી કરે તે પહેલાં બંધારણ સભાની ભલામણ એક પૂર્વશરત હશે.તે આ આખો લેખ સમજાવે છે.

આ કલમની અસર એ છે કે જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્ય કે જે હવે ભારતનો એક ભાગ છે તે ભારતનો એક ભાગ બની રહેશે, તે ભવિષ્યના સંઘીય પ્રજાસત્તાક ભારતનું એક એકમ હશે અને કેન્દ્રીય વિધાનસભાને જોડાણના દસ્તાવેજમાં નિર્દિષ્ટ બાબતો પર અથવા પછીથી રાજ્ય સરકારની સંમતિ સાથે કાયદા ઘડવાનો અધિકારક્ષેત્ર મળશે.અને યોગ્ય સમયે બંધારણ સભા બોલાવવાના હેતુસર પગલાં લેવા પડશે જે મેં પહેલેથી જ ઉલ્લેખિત બાબતોમાં જશે.જ્યારે તે વિવિધ બાબતો પર નિર્ણય પર આવે છે ત્યારે તે રાષ્ટ્રપતિને ભલામણ કરશે જે કાં તો કલમ ૩૦૫–A ને રદ કરશે અથવા નિર્દેશ આપશે કે તે બંધારણ સભા ભલામણ કરે તેવા ફેરફારો અને **અપવાદો સાથે લાગુ થશે.તે, સાહેબ, આ લેખની અસરનું ટૂંકમાં વર્ણન છે, અને હું આશા રાખું છું કે ગૃહ તેને અમલમાં મૂકશે.**

(ભારપૂર્વક રજૂઆત કરવામાં આવી)

૩૫. ઉપરોક્ત અવલોકનોને અનુરૂપ, બંધારણના આદેશ ૭૮ ને બંધારણની કલમ ૩૭૦ (૩) હેઠળ જાહેર કરવામાં આવ્યો હતો, જેમાં કલમ ૩૭૦ ની કલમ ૧ માં સ્પષ્ટીકરણમાં નીચેની શરતોમાં સુધારો કરીને બંધારણની કલમ ૩૭૦ માં સુધારો કરવામાં આવ્યો હતોઃ

> "સમજૂતી.–આ અનુચ્છેદના હેતુઓ માટે, રાજ્ય સરકારનો અર્થ એ છે કે જે વ્યક્તિને રાજ્યની વિધાનસભાની ભલામણ પર રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા જમ્મુ અને કાશ્મીરની સદર રિયાસત તરીકે માન્યતા આપવામાં આવી છે, જે તે સમયે હોદ્દા પર રહેલા રાજ્યના મંત્રીમંડળની સલાહ પર કામ કરે છે.

૩૬. વધુમાં, રાષ્ટ્રપતિએ બંધારણની કલમ ૩૭૦ની કલમ (૧) દ્વારા તેમને આપવામાં આવેલી સત્તાનો ઉપયોગ કરીને, જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્યની સરકારની સંમતિ સાથે, બંધારણ માં (જમ્મુ અને કાશ્મીરને લાગુ) બીજો સુધારો ૧૯૬૫ નો આદેશ, બહાર પાડ્યો, જે જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્યને લાગુ પડતી કલમ ૩૬૭માં સુધારા દ્વારા વધુ ફેરફાર લાવ્યો.ઉપરોક્ત સુધારાને નીચે મુજબ જોઈ શકાય છેઃ

> "((ક) રાજ્યની વિધાનસભાની ભલામણ પર રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા જમ્મુ અને કાશ્મીરની સદરી રિયાસત તરીકે માન્યતા પ્રાપ્ત વ્યક્તિના સંદર્ભો, જે તે સમયે હોદ્દામાં રહેલા રાજ્યના

મંત્રીમંડળની સલાહ પર કામ કરે છે, તેનો અર્થ જમ્મુ અને કાશ્મીરના રાજ્યપાલના સંદર્ભો તરીકે કરવામાં આવશે;

((ખ) ઉપરોક્ત રાજ્યની સરકારના સંદર્ભોનો અર્થ એ થશે કે તેમાં જમ્મુ અને કાશ્મીરના રાજ્યપાલના સંદર્ભો સામેલ છે, જે તેમના મંત્રીમંડળની સલાહ પર કામ કરે છેઃ

પરંતુ ૧૦મી એપ્રિલ, ૧૯૬૫ પહેલાંના કોઈપણ સમયગાળાના સંદર્ભમાં, આવા સંદર્ભોનો અર્થ તેમના મંત્રીમંડળની સલાહ પર કામ કરતા સદર રિયાસતના સંદર્ભોનો સમાવેશ થતો હોવાનું સમજવામાં આવશે.."

૧૯૬૫ના ઉપરોક્ત સુધારા આદેશને મોહંમદમાં સમર્થન આપવામાં આવ્યું હતું.મકબૂલ દમણૂ કેસ (ઉપરોક્ત).

૩૭. બંધારણ સભાની ચર્ચાઓ અને બંધારણના આગમન પછીના વિકાસનો ઉલ્લેખ કર્યા પછી, આપણે વકીલ દ્વારા સૂચવવામાં આવેલા કેસો પર ધ્યાન આપવાની જરૂર છે, જે તેમના અનુસાર ઉપરોક્ત જોગવાઈનું વિરોધાભાસી રીતે અર્થઘટન કરે છે.

૩૮. પ્રથમ કેસ કે જેના પર ધ્યાન આપવાની જરૂર છે તે પ્રેમ નાથ કૌલ કેસ (ઉપરોક્ત) છે જે જમ્મુ અને કાશ્મીર બિગ લેન્ડેડ એસ્ટેટ (નાબૂદી) અધિનિયમ, ૨૦૦૭ (૨૦૦૭નો ૧૭ એસ. એમ. વી. ટી.) ની માન્યતા સાથે સંબંધિત છે.મુખ્ય દલીલ કે જેના પર આ કાયદાનો વિરોધ કરવામાં આવ્યો હતો તે એ હતી કે યુવરાજ પાસે આ કાયદો જાહેર કરવાનો

બંધારણીય અધિકાર નહોતો. તે કેસમાં અરજદાર દ્વારા પ્રચાર કરવામાં આવેલી દલીલોમાંથી એક યુવરાજની સત્તાઓ પર ભારતના બંધારણની કલમ ૩૭૦ની અસર સાથે સંબંધિત છે.બંધારણીય ખંડપીઠે નિર્ણય લેતા કે કલમ ૩૭૦ મહારાજાની સંપૂર્ણ સત્તાઓને અસર કરી શકે છે અથવા અસર કરવાનો ઈરાદો હતો તેવું માનવું ગેરવાજબી હશે, બંધારણની કલમ ૩૭૦ સંબંધિત કેટલાક અવલોકનો કર્યા હતા, જેના પર અમારા પહેલાંના વકીલે સંદર્ભ માટે દલીલ કરી હતી.કલમ ૩૭૦ અંગે પ્રેમનાથ કૌલ કેસમાં (ઉપરોક્ત) બંધારણીય બેંચના અવલોકનો તેમની સંપૂર્ણતામાં પુનઃઉત્પાદનને લાયક છેઃ

> ૩૨. શ્રી ચેટર્જીએ તેમની દલીલના સમર્થનમાં રાજ્યમાં બંધારણની કલમ ૩૭૦ લાગુ કરવા પર ભાર મૂક્યો હોવાથી કે યુવરાજે પૂર્ણ કાયદાકીય સત્તાઓ રાખવાનું બંધ કરી દીધું છે, આ કલમની જોગવાઈઓ અને તેની અસરની તપાસ કરવી જરૂરી છે.આ કલમનો હેતુ જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્યના સંદર્ભમાં કામચલાઉ જોગવાઈઓ કરવાનો હતો.તે આ રીતે વાંચે છેઃ
>
> XXX
>
> આ અનુચ્છેદની કલમ (૧) (બી) રાજ્ય માટે કાયદા બનાવવાની સંસદની કાયદાકીય સત્તા સાથે સંબંધિત છે; અને તે તેમાં મર્યાદા સૂચવે છે તે વતી.ખંડ (૧) ના પેટા ખંડ (બી) ના પેરા (૧) હેઠળ

સંસદને સંઘ સૂચિ અને સમવર્તી સૂચિમાંની બાબતોના સંદર્ભમાં રાજ્ય માટે કાયદા બનાવવાની સત્તા છે, જેને રાષ્ટ્રપતિ રાજ્ય સરકાર સાથે પરામર્શ કરીને જોડાણના દસ્તાવેજમાં નિર્દિષ્ટ બાબતો સાથે સુસંગત હોવાનું જાહેર કરે છે; જ્યારે ઉપરોક્ત સૂચિમાંની અન્ય બાબતોના સંદર્ભમાં સંસદ, પેરા (૨) હેઠળ, રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા તેમના આદેશ દ્વારા રાજ્ય સરકારની સંમતિ સાથે આવી અન્ય બાબતો નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવ્યા પછી રાજ્ય માટે કાયદો બનાવવાની સત્તા ધરાવી શકે છે.તે નોંધપાત્ર છે કે પેરા (i) રાજ્ય સરકાર સાથે પરામર્શનો સંદર્ભ આપે છે જ્યારે પેરા (ii) તેની સંમતિની જરૂર છે.આ રીતે રાજ્ય સરકાર સાથે પરામર્શ અને સંમતિની જોગવાઈ કર્યા પછી, સમજૂતી દર્શાવે છે કે આ સંદર્ભમાં રાજ્ય સરકારનો અર્થ શું છે.તેનો અર્થ એ છે કે અપીલકર્તા અનુસાર, મહારાજા પોતાની વિવેકબુદ્ધિથી કામ કરતા નથી, પરંતુ તે વ્યક્તિ કે જેને રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા મહારાજા તરીકે માન્યતા આપવામાં આવે છે, જે હાલમાં મંત્રી પરિષદની સલાહ પર કામ કરે છે.આ સમજૂતી પર જ અપીલકર્તાએ નોંધપાત્ર આધાર રાખ્યો છે.

૩૩. કલમના ખંડ (૧) ની પેટા કલમો (સી) અને (ડી) અનુક્રમે એવી જોગવાઈ કરે છે કે કલમ ૧ અને વર્તમાન કલમની જોગવાઈઓ રાજ્યના સંબંધમાં લાગુ થશે અને બંધારણની અન્ય જોગવાઈઓ રાષ્ટ્રપતિના આદેશ દ્વારા નિર્દિષ્ટ અપવાદો અને

ફેરફારોને આધિન તેના સંબંધમાં લાગુ થશે.તેવી જ રીતે આ જોગવાઈઓ અનુક્રમે રાજ્ય સરકાર સાથે પરામર્શ અથવા સંમતિને આધિન છે.

૩૪. સંસદની કાયદાકીય સત્તા અને રાજ્યના બંધારણની કલમોને લાગુ કરવા માટે જોગવાઈ કર્યા પછી, કલમ ૩૭૦ ની પેટા કલમ (૨) સૂચવે છે કે જો કલમ (૧) ની સંબંધિત પેટા કલમો દ્વારા જરૂરી રાજ્ય સરકારની સંમતિ કાશ્મીરની બંધારણ સભા બોલાવવામાં આવે તે પહેલાં આપવામાં આવી હોય, તો તે નિર્ણય માટે આવી સંમતિ આવી વિધાનસભા સમક્ષ મૂકવામાં આવશે.આ કલમ દર્શાવે છે કે બંધારણ નિર્માતાઓએ બંધારણ સભાના અંતિમ નિર્ણયને ખૂબ મહત્વ આપ્યું હતું અને કલમ ૩૭૦ (૧) ની સંબંધિત કામચલાઉ જોગવાઈઓ દ્વારા સંસદ અને રાષ્ટ્રપતિને આપવામાં આવેલી સત્તાઓનો ઉપયોગ ચાલુ રાખવો એ ઉપરોક્ત બાબતોમાં બંધારણ સભા દ્વારા અંતિમ મંજૂરી પર શરતી છે.

૩૫. કલમ (૩) રાષ્ટ્રપતિને જાહેર સૂચના દ્વારા જાહેર કરવા માટે અધિકૃત કરે છે કે આ કલમ અમલમાં રહેશે નહીં અથવા માત્ર ચોક્કસ અપવાદો અથવા ફેરફારો સાથે જ અમલમાં રહેશે; પરંતુ આ શક્તિનો ઉપયોગ રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા ત્યારે જ કરી શકાય છે જ્યારે રાજ્યની બંધારણ સભા તે વતી ભલામણ કરે.આમ કલમ (૩) ની જોગવાઈ એ મહત્વ પર પણ ભાર મૂકે છે જે કલમ ૩૭૦ દ્વારા

આવરી લેવામાં આવતી સંબંધિત બાબતોના સંદર્ભમાં કાશ્મીરની બંધારણ સભાના અંતિમ નિર્ણય સાથે જોડાયેલું હતું.

(ભારપૂર્વક રજૂઆત કરવામાં આવી)

૩૯. વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી દિનેશ દ્વિવેદી અને શ્રી સંજય પરીખે અદાલતના ઉપરોક્ત અવલોકનોને ખૂબ મહત્વ આપ્યું છે અને રજૂઆત કરી છે કે બંધારણ સભાની ચર્ચાઓમાં કરવામાં આવેલા અવલોકનોને અનુરૂપ ઉપરોક્ત નિવેદનોની અસર એ છે કે ભારતના બંધારણની કલમ ૩૭૦ હેઠળ સત્તાનો ઉપયોગ જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્યની બંધારણ સભાના અસ્તિત્વ પર આકસ્મિક હતો, કારણ કે કલમ ૩૭૦ સંબંધિત બાબતો પર બંધારણ સભાનો "અંતિમ નિર્ણય" હતો.તેથી, વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલના જણાવ્યા અનુસાર, જ્યારે જમ્મુ અને કાશ્મીરના બંધારણનો મુસદ્દો તૈયાર કરવા અને તેને અપનાવ્યા પછી રાજ્યની બંધારણ સભાનું વિસર્જન કરવામાં આવ્યું હતું, ત્યારે કલમ ૩૭૦નો અમલ આપમેળે સમાપ્ત થઈ ગયો હતો, બંધારણની કલમ ૩૭૦ (૩) હેઠળ તે અસરની કોઈ ઘોષણા કર્યા વિના પણ તેનો આગળ કોઈ ઉપાય શક્ય ન હતો.

૪૦. પ્રેમનાથ કૌલ કેસ (ઉપરોક્ત) માં નિર્ણયના આ અર્થઘટન પર, વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ રજૂ કરે છે કે સંપત પ્રકાશ કેસ (ઉપરોક્ત) માં આ અદાલતની અન્ય બંધારણીય બેન્ચના આદેશ સાથે વિરોધાભાસ

છે.સંપત પ્રકાશ કેસમાં (ઉપરોક્ત), આ અદાલતને ૧૯૬૪ના જમ્મુ અને કાશ્મીર પ્રિવેન્ટિવ ડિટેન્શન એક્ટ ની કલમ ૧૩ હેઠળ તે કેસમાં અરજદારની અટકાયતને લગતી બાબતને જપ્ત કરવામાં આવી હતી.બંધારણીય બેન્ચ સમક્ષ મુખ્ય મુદ્દો એ હતો કે શું બંધારણની કલમ ૩૫ (સી) (જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્યને લાગુ પડે તે રીતે), જે ૧૯૫૯ અને ૧૯૬૪માં બંધારણની કલમ ૩૭૦ હેઠળ રાષ્ટ્રપતિની સત્તાઓનો ઉપયોગ કરીને પસાર કરાયેલા ક્રમિક બંધારણીય આદેશો દ્વારા જમ્મુ અને કાશ્મીરમાં નિવારક અટકાયત સંબંધિત કોઈપણ કાયદાને રક્ષણ આપે છે, તે ચાલુ રાખવાનું માન્ય હતું કે કેમ.અદાલતે એવું માન્યું હતું કે બંધારણના આદેશો બંધારણની કલમ ૩૭૦ હેઠળની સત્તાનો ઉપયોગ કરીને માન્ય રીતે પસાર કરવામાં આવ્યા હતા, જે બંધારણ સભાના વિસર્જનની તારીખ પછી પણ ચાલુ રહી હતી.આ સંબંધમાં, આ અદાલતે નીચે મુજબ ચુકાદો આપ્યો હતોઃ

> ૫. શ્રી રામમૂર્તિ દ્વારા રજૂ કરવામાં આવેલી આ બે દલીલોમાંથી અમે પ્રભાવિત નથી.જ્યાં સુધી ઐતિહાસિક પૃષ્ઠભૂમિની વાત છે, સરકાર વતી હાજર રહેલા એટર્ની જનરલે પણ તેના પર આધાર રાખીને વિનંતી કરી હતી કે કલમ ૩૭૦ની જોગવાઈઓ અમલમાં રહેવી જોઈએ, કારણ કે જ્યારે આ કલમ બંધારણમાં સામેલ કરવામાં આવી હતી ત્યારે જે પરિસ્થિતિ અસ્તિત્વમાં હતી તે

ભૌતિક રીતે બદલાઈ ન હતી, અને આ કલમ રજૂ કરવાનો હેતુ રાષ્ટ્રપતિને ભારતીય બંધારણને લાગુ કરવામાં તેમની વિવેકબુદ્ધિનો ઉપયોગ કરવાની સત્તા આપવાનો હતો, જ્યારે તે પરિસ્થિતિ યથાવત રહી હતી.આ સમર્પણમાં નોંધપાત્ર બળ છે.આ લેખનો કાયદાકીય ઈતિહાસ, આ સંજોગોમાં, રાજ્યના બંધારણ સભાએ રાજ્ય માટે બંધારણની રચના કર્યા પછી આ લેખ બિનઅસરકારક બન્યો હોવાનું માનવા માટે કોઈ મદદ કરી શકતો નથી.

૬. કલમ ૩૭૦ની કલમ (૨) પર આધારિત બીજી રજૂઆતને તે કલમની ભાષામાંથી પણ સમર્થન મળતું નથી, જે માત્ર બંધારણ સભા બોલાવવામાં આવી તે પહેલાં રાજ્ય સરકાર દ્વારા આપવામાં આવેલી સંમતિનો સંદર્ભ આપે છે, અને બંધારણ સભાનું કાર્ય પૂર્ણ થવા કે તેના વિસર્જનનો કોઈ ઉલ્લેખ કરતું નથી.

૭. જો કે, આ કલમની જોગવાઈઓ અમલમાં રહી હતી અને રાજ્યની બંધારણ સભાએ રાજ્યનું બંધારણ પસાર કર્યા પછી પણ તે અસરકારક રહી હતી તેવું માનવા માટે ઘણા મજબૂત કારણો છે.આ સંબંધમાં સૌથી મહત્વપૂર્ણ જોગવાઈ એ છે કે લેખના ખંડ (૩) માં સમાવિષ્ટ છે, જે જણાવે છે કે આ લેખ અમલમાં રહેશે નહીં અથવા માત્ર આવા અપવાદો અને ફેરફારો સાથે અને રાષ્ટ્રપતિ જાહેર સૂચના દ્વારા નિર્દિષ્ટ કરે તેવી તારીખથી જ

અમલમાં રહેશે, જો કે ખંડ (૨) માં ઉલ્લેખિત રાજ્યની બંધારણ સભાની ભલામણ રાષ્ટ્રપતિ આવી સૂચના જારી કરે તે પહેલાં જરૂરી રહેશે.આ કલમ સ્પષ્ટપણે એવી કલ્પના કરે છે કે આ કલમ ચાલુ રહેશે અને તે ત્યારે જ અમલમાં રહેશે જ્યારે રાજ્યની બંધારણ સભાની ભલામણ પર રાષ્ટ્રપતિ તે અસર માટે નિર્દેશ આપે.હકીકતમાં, રાજ્યની બંધારણ સભા દ્વારા આવી કોઈ ભલામણ કરવામાં આવી ન હતી, ન તો રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા એવો કોઈ આદેશ આપવામાં આવ્યો હતો કે આ કલમ અમલમાં રહેશે નહીં.તેનાથી વિપરીત, એવું લાગે છે કે રાજ્યની બંધારણ સભાએ એવી ભલામણ કરી હતી કે લેખના ખંડ (૧) ના સ્પષ્ટીકરણમાં સમાવિષ્ટ કરવા માટે એક ફેરફાર સાથે લેખ કાર્યરત હોવો જોઈએ.લેખમાં આ ફેરફાર રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા કાયદા મંત્રાલયના આદેશ સી. ઓ.

૪૪ દ્વારા તારીખ ૧૫ નવેમ્બર, ૧૯૫૨ ના રોજ સૂચિત કરવામાં આવ્યો હતો અને નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યું હતું કે, તારીખ ૧૭ નવેમ્બર, ૧૯૫૨ થી, આ લેખ જૂના સ્પષ્ટીકરણ માટે નવા સ્પષ્ટીકરણના અવેજી સાથે કાર્યરત થવાનો હતો જે તે સમયે અસ્તિત્વમાં હતું.આનાથી તે ખૂબ જ સ્પષ્ટ થાય છે કે રાજ્યની બંધારણ સભા ઈચ્છતી ન હતી કે આ કલમનો અમલ બંધ થવો જોઈએ અને હકીકતમાં, તેણે આ સુધારાની સાથે જ આ કલમનો

અમલ ચાલુ રાખવાની ભલામણ કરીને તેની સંમતિ વ્યક્ત કરી હતી.

(ભારપૂર્વક રજૂઆત કરવામાં આવી)

૪૧. વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ વિનંતી કરે છે કે આ અદાલતના બંધારણીય બેંચોના આ બે ચુકાદાઓ એકબીજા સાથે સીધા સંઘર્ષમાં છે, અને તેથી, હાલની અરજીઓને મોટી બેન્ચમાં મોકલવાની જરૂર છે.જો કે, અમે વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલની આ રજૂઆત સાથે સહમત નથી.

૪૨. પ્રથમ, તે પ્રકાશિત કરવા યોગ્ય છે કે ચુકાદાઓનું અર્થઘટન શૂન્યાવકાશમાં કરી શકાતું નથી, તેમની હકીકતો અને સંદર્ભથી અલગ.ચુકાદામાં કરવામાં આવેલા અવલોકનોને ચોક્કસ અર્થ આપવા માટે પસંદગીયુક્ત રીતે પસંદ કરી શકાતા નથી.પ્રેમનાથ કૌલ કેસમાં (ઉપરોક્ત) અદાલતે કોઈ ચોક્કસ કાયદો પસાર કરવામાં યુવરાજની કાયદાકીય ક્ષમતા નક્કી કરવાની હતી.આ કાયદો જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્યના બંધારણની રચના પહેલાં, પરંતુ ભારતના બંધારણના અમલમાં આવ્યા પછી, વચગાળાના સમયગાળા દરમિયાન પસાર કરવામાં આવ્યો હતો.જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્યની બંધારણ સભાના નિર્ણયને આપવામાં આવેલા મહત્વ અંગે આ કેસમાં બંધારણીય ખંડપીઠે કરેલા અવલોકનોને આ હકીકતોના પ્રકાશમાં વાંચવાની જરૂર છે.

૪૩. બીજું, ભારતીય બંધારણની કલમ ૩૭૦ (૨) નું માળખું એવું હતું કે રાજ્ય સરકાર દ્વારા લેવામાં આવેલો કોઈપણ નિર્ણય, જે ચૂંટાયેલી સંસ્થા ન હતી, પરંતુ રાજ્યના મહારાજા દ્વારા લેવામાં આવતો હતો, જે મંત્રી પરિષદની સલાહ પર કામ કરતો હતો, જે રાજ્યની બંધારણ સભાની બેઠક પહેલા તારીખ ૫ માર્ચ, ૧૯૪૮ ના રોજ મહારાજાની ઘોષણાના આધારે હોદ્દામાં હતો, તેને બંધારણની કલમ ૩૭૦ (૨) હેઠળ તેના નિર્ણય માટે બંધારણ સભા સમક્ષ મૂકવો પડશે.આ માટેનું કારણ સ્પષ્ટ છે, કારણ કે બંધારણ સભાનું કાર્ય ભારત સંઘ અને જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્ય વચ્ચેના બંધારણીય સંબંધોના અવકાશ અને મર્યાદાને વધુ સ્પષ્ટ કરવાનું હતું, જેના પર કલમ ૩૭૦ હેઠળ વ્યાખ્યાયિત રાજ્ય સરકારે બંધારણ સભાનું આયોજન કરતા પહેલા જ કેટલાક નિર્ણયો લઈ લીધા હશે, જેની સાથે બંધારણ સભા આખરે સહમત નહીં થાય.આથી, પ્રેમનાથ કૌલ (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં અદાલતે સંકેત આપ્યો હતો કે કલમ ૩૭૦ (૨) હેઠળ બંધારણ સભાનો નિર્ણય અંતિમ હતો.આ અંતિમતાને કલમ ૩૭૦ (૨) ની ભાષાને અનુરૂપ રાજ્યની બંધારણ સભાનું આયોજન કરતા પહેલા કલમ ૩૭૦ હેઠળ રાજ્ય સરકાર દ્વારા લેવામાં આવેલા નિર્ણયો સુધી મર્યાદિત હોવાનું સમજવું જોઈએ.

૪૪. ત્રીજું, પ્રેમનાથ કૌલ કેસમાં (ઉપરોક્ત) બંધારણીય ખંડપીઠે રાજ્યની બંધારણ સભાના વિસર્જન પછી બંધારણની કલમ ૩૭૦ની કામગીરી ચાલુ રાખવા અથવા બંધ કરવા અંગે ચર્ચા કરી ન હતી.આ અદાલત સમક્ષ પ્રશ્નમાં રહેલો મુદ્દો ન હતો, જે સંપત પ્રકાશ કેસ (ઉપરોક્ત) થી વિપરીત હતો, જ્યાં દલીલ ખાસ કરીને અગાઉ કરવામાં આવી હતી અને કોર્ટ દ્વારા રદિયો આપવામાં આવ્યો હતો.આ અદાલતને પ્રેમનાથ કૌલ કેસ (ઉપરોક્ત) માં એવું અર્થઘટન વાંચવાનું કોઈ કારણ દેખાતું નથી કે જે આ અદાલતના અનુગામી ચુકાદાઓ સાથે વિરોધાભાસી હોય, ખાસ કરીને જ્યારે ચુકાદાનું સામાન્ય વાંચન આવા અર્થઘટનમાં પરિણમતું નથી.

૪૫. આમ, આ અદાલતનો અભિપ્રાય છે કે પ્રેમનાથ કૌલ કેસ (ઉપરોક્ત) અને સંપત પ્રકાશ કેસ (ઉપરોક્ત) ના ચુકાદાઓ વચ્ચે કોઈ વિરોધાભાસ નથી.તેથી આ આધાર પર વર્તમાન મામલાને મોટી બેન્ચમાં મોકલવાની વકીલની અરજી નામંજૂર કરવામાં આવે છે.

૪૬. વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ દ્વારા એક વધારાનો આધાર એ છે કે પ્રેમનાથ કૌલ કેસ (ઉપરોક્ત) માં કોર્ટના ચુકાદાને સંપત પ્રકાશ કેસ (ઉપરોક્ત) માં તેના અનુગામી નિર્ણયમાં કોર્ટ દ્વારા ધ્યાનમાં લેવામાં આવ્યો ન હતો, જે તેથી ઇન્ક્યુરિયમ મુજબ છે.પુનરાવર્તનની કિંમત પર, અમે નોંધ્યું છે કે

પ્રતિ ઇન્ક્યુરિયમનો નિયમ પૂર્વવર્તીઓના સિદ્ધાંતનો અપવાદ હોવાથી તે માત્ર ચુકાદાના ગુણોત્તરને લાગુ પડે છે.જ્યારે બે સંકલિત બેન્ચના મંતવ્યો વચ્ચે સમાધાન ન થઈ શકે તેવો સંઘર્ષ હોય ત્યારે કાયદાકીય પૂર્વવર્તીઓની સ્થિરતા પર તેની અસર ઓછી પ્રમાણમાં લાગુ થવી જોઈએ.જો કે, ઉપર સૂચવ્યા મુજબ, સંપત પ્રકાશ કેસ (ઉપરોક્ત) માં પ્રેમ નાથ કૌલ (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં કોઈ વિપરીત અવલોકનો કરવામાં આવ્યા નથી, તે મુજબ, સંપત પ્રકાશ (ઉપરોક્ત) નો કેસ ઇન્ક્યુરિયમ મુજબ નથી.

૪૭. ઉપરોક્ત ચર્ચાને ધ્યાનમાં રાખીને, અમે આ અરજીઓને ધ્યાનમાં લેવાયેલા પ્રશ્નો પર મોટી બેન્ચને મોકલવાનું કોઈ કારણ જોતા નથી.

દિવ્યા પાંડે

અરજીઓનો નિકાલ કરવામાં આવ્યો.

This judgment has been translated using AI Tool – SUVAS.

==========

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઇ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and

official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.